

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, June 2019, (15): 244-280

Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih

Lafz-i Mutashabih in the Qur'ân in the Context of Abraham's Guests

Ramazan ŞAHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üni. İlahiyat Fak., Temel İslam Bilimleri Bölümü
Asst. Prof., Kocaeli Uni. Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies

Kocaeli/Turkey

ramsahan@gmail.com

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-7277-4795

Atıf: Şahan, Ramazan. "Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019): 244-280. Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.557429>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 9 Haziran / June 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 15 Sayfa / Pages: 244-280

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved

Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih

Öz: Kur'an'da birtakım amaçlar doğrultusunda bazı kıssalar anlatılmaktadır. Her kıssa, geçtiği sûrenin ana eksenine ve genel konularına uygun, temel hedef ve gâyesine hizmet edecek tarzda aktarılır ve o sûrede yalnızca kıssanın maksada uygun kısmı serdedilir. Bunun örneklerinden biri de Hz. Lût'un inkarcı kavmini helâke giderken ilâhî emir gereğince Hz. İbrahim'e uğrayan ve ona bir erkek çocuk müjdeleyen rahmet ve azap meleklerinin kıssasıdır. Bu kıssa Kur'an'ın farklı sûrelerinde aktarılmıştır; ancak kıssanın her bir sahnesi geçtiği sûrenin amaç ve gâyesine uygun olacak tarzda zikredilmiş, ifade ve tabirler de buna göre seçilmiştir. Yani söz konusu kıssanın geçtiği sûrelerde benzer ifadeler (lafzî müteşabih) kullanılmış olsa da hiçbir sûrede diğer sûredekinin aynısı tekrar edilmemiş, adetâ canlı bir müzenin farklı açılardan görüntüleri serdedilmiştir. Bu çalışmada önce Hz. İbrahim'e gelen elçi veya konukların kıssası ele alınacak, sonra da bu kıssada yer alan edebî ifade ve incelikler farklı açılardan incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kıssa, İbrahim, Müteşabih, Konuk.

Lafz-i Mutashabih in the Qu'rân in the Context of Abraham's Guests

Abstract: Some parables are given for different purposes in the Quran. The way these parables are told is appropriate to the main ideas and general issues of the surah and they are told in a style which serves for the purpose of the surah, and the relevant part of the parable is highlighted. One example is the parable about the angel of mercy and the angel of torment who came to Prophet Abraham before destroying the people of Prophet Lut; they gave him the good news that his wife would bear a boy. This story was told in different surahs of the Quran, but the relevant part of the story was told in other ways to serve the exact purpose of each surah; different expressions and phrases are chosen accordingly. Even though they all mention the same parable and using similar expressions, no expression was repeated identically in different surahs, and represented the images of a living museum from separate angles. In this study, we will first examine the parables about the envoys or guests who came to Prophet Abraham. Then, we will investigate the literary features of the parable.

Keywords: Tafsir, Parable, Abraham, Mutashabih, Guest.

المتشابه اللفظي في القرآن الكريم، ضيوف إبراهيم نموذجاً

ملخص: ينقل إلينا القرآن قصصاً مختلفة لتحقيق أغراض معينة. وذلك على نحو يُوافق المَحَوْر الرئِيسِي والمضمون العامَّ للسُّورة وبطريقة تُخدمُ الهدفَ الأساسيَّ بحيث يجتزئ بسرد المشاهد المعنية التي تحقق الغرض من القصة. ومن هذا قصَّة ملائكة الرحمة والعذاب، الذين أتوا بأمر ربهم إلى النبي إبراهيم قبل أن أهلكوا قوم لوط فيشروه بغلام. وجاء سرد هذه القصة في القرآن مطابقاً للمقام ومناسباً لما يقتضيه الغرض من حيث استخدام الأسلوب واختيار الألفاظ والتعبير، فيختلف الأسلوب والألفاظ باختلاف المناسبة وكان القارئ يلاحظ مشاهد أثرية حية من زوايا مختلفة. تناولت هذه الدراسة قصَّة المبعوثين أي ضيوف إبراهيم للإشارة إلى الجوانب البيانية مثل اختيار الألفاظ وتنوع الأساليب الأدبية وما إلى ذلك من صيغ بيانية وجمالية.

الكلمات المفتاحية: التفسير، القصة، إبراهيم، المتشابه، الضيف

GİRİŞ

Kur'an vahyi, kendine özgü anlatım tarzıyla hitap ettiği kesimlerin beklenti ve sorularına cevap verebilmek için kıssaları bir yöntem olarak kullanır. Vahyin içerdiği mesajın sağlıklı bir şekilde anlaşılması için ayetleri din dili açısından değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla müteşabih ve lafız-mana bütünlüğünü gözetecek şekilde Kur'an kıssalarındaki ifadelerin bilinmesi önemlidir.¹ Bu bağlamda Kur'an'da Hz. İbrahim ile Hz. Lût'un hikaye edilmesinde oldukça ilgi çekici hususlar bulunmaktadır.

Hz. İbrahim ile Hz. Lût aynı çağda yaşamış, birbiriyle akraba olan iki peygamberdir. Başlangıçtan sonuna kadar aynı dava için mücadele etmiş olan bu peygamberler sahnenin sonunu da yine birlikte tamamlamışlardır. Kur'an'da bu iki peygamberin kendine has özellikleri ve farklı yönleri yanında ortak yönlerinin anlatıldığı ayetler de mevcuttur.

Hz. İbrahim'e ilk inananlardan biri Hz. Lût idi. Zamanın kralının (Nemrûd) attığı ateşten mucize eseri kurtulan ve daha sonra hicret eden Hz. İbrahim'in yanında yine Hz. Lût bulunuyordu. Birlikte Kudüs civarına hicret ettikten sonra Hz. İbrahim Şam bölgesinde peygamberliğini sürdürürken; Hz. Lût ise şu an Ürdün sınırları içinde yer alan Ölü Deniz (el-Bahru'l-Meyyit) civarındaki şehirlerde peygamberlik görevini ifa ediyordu.

Hz. Lût uzun yıllar Sodom ve civarında peygamberlik yapıp ilahi emirleri insanlara tebliğ etmesine rağmen putperest ve cinsî sapık olan kavmi yola gelmemiş ve hidâyeti tercih etmemiş ve artık Hz. Lût bu toplumdan ümidini kesmiştir. İlerlemiş yaşına rağmen hanımı kısır olan Hz. İbrahim'in de çocuğu olmamış, artık o da çocuk sahibi olma hususunda ümidini yitirmiştir. Her iki peygamber için de umutların tükendiği bir anda melekler önce Hz. İbrahim'e misafir olarak gelmiş ve ona bir erkek çocuk müjdelemişler, ardından da Hz. Lût'a konuk olan bu melekler, azgın ve ıslahı mümkün olmayan bu toplumu yerin dibine geçirip üzerine de pişkin taşlar yağdırarak helak etmişlerdir. Sonrasında ise, Hz. Lût'un karısı hariç helâktan kurtulan bu imanlı Lût ailesi, yine Hz. İbrahim'in yanına hicret ederek hayatının kalan kısmını orada tamamlamıştır.

¹ Harun Çağlayan, "Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 18/58 (2015): 55.

Yusuf kıssası hariç Kur'an'daki kıssalar bir bütün olarak değil, parçalar halinde verilmiştir. Kur'an, kıssayı hangi maksatla zikretmek istiyorsa hadisenin sadece o miktarına ilgili sûrede yer vermiştir. Bu yüzden, Kur'an kıssalarında kronolojik bir sıra takip edilmemiş; bazen başından, bazen ortasından, bazen sonundan bölümler aktarılmış, bazen de kıssanın tamamına yakınına sûrede yer verilmiştir.² Bu durum tıpkı bir hatibin, konuşmasının herhangi bir yerinde, konunun amaç ve seyrine uygun olarak tarihî bir misal arz etmesine benzer.³

Kimilerince Kur'an kıssalarında bazı tekrarların var olduğu ileri sürülse de mutlak manada bir tekrar söz konusu değildir. Her sûrede veya pasajda verilmek istenen mesaja göre kıssanın ilgili bölümü örnek kabîlinden zikredilmiştir. "Hz. İbrahim'in Konukları" olarak isimlendirilen meleklerin kıssasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Hûd, Hicr, Zâriyât, Enbiyâ ve Ankebût sûrelerinde yer alan bu kıssanın anlatım tarzı ilk bakışta birbirinin tekrarı gibi gözükse de aslında mutlak bir tekrar söz konusu değildir. Her seferinde kıssanın farklı bir yönü farklı bir ifade veya ilave ile ele alınmakta, bir bütünün parçaları olarak değişik sûrelerde anlatılan farklı bölümler birbirini tamamlamaktadır.⁴

Aynı olayın benzer ve farklı yönlerini anlatan bu ifade benzerliklerine lafzî müteşâbih denilmektedir.⁵ Tefsir ve belâğat kitaplarında bu nüanslar kısmen

² Said Ramazan el-Bûtî, *Min Ravâi'l-Kur'ân*, (Dimeşk: Mektebetü'l-Farabi, 1970), 181-183.

³ Afif Abdulfetteh Tabbara, *Mea'l-enbiyâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 25.

⁴ Tekrar konusuyla ilgili geniş bilgi için bk. Tabbara, *Mea'l-enbiyâ*, 26-27; Şah Velîyyullah Ahmed ibn Abdurrahîm ed-Dehlevî, *el-Fevzu'l-kebîr fi uşûli't-tefsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1407/1987), 97-98; Muhammed Mahmud Hicazî, *el-Vahdetu'l-mevdüüyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (el-Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1390/1970), 302, 319-324; Bûtî, *Min Ravâi'l-Kur'ân*, 180; Seyyid Kutub, *et-Taşvîru'l-fenniyy fi'l-Kur'ân* (el-Kahire: Dâru's-Şurûk, 1976), 128-134; Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Düşünce Yayınları, 1995), 119-135, a.mlf., *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998), 111-119; İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 250-274; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Târîhi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1998), 186; Cüneyt Eren, *Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Nil Yayınları, 2000), 72-73.

⁵ Kur'an'da birbirine benzer ama bazı nüanslar taşıyan (müteşâbih) ayetleri hakkında yazılan özel eserler vardır. Ayetlerdeki benzer ve farklı yönlere dikkat çeken, bu tür konuları inceleyen eserlerin en önemli örneklerinden biri Hatîb el-İşkâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-İsbehânî'nin (ö. 420/1030), *Durratu't-tenzîl ve gurratu't-te'vîl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın, Câmîatu Ummi'l-Kurâ (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1422/2001.) adlı eseri, bir diğeri ise el-Ğırnatî, Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhîm İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'nin (ö. 708/1308), *Milâku't-te'vîli'l-kâtî bi-zevî'l-ilhâdi ve't-ta'tîl fi tevcihi'l-müteşâbihi'l-lafzi min 'âyi't-tenzîl*, thk. Mahmûd Kamil Ahmed, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985/1405) adlı esridir. Buna benzer daha farklı eserler olsa da hepsini burada zikretmek bu araştırmanın çerçevesini aşabilir.

izah edilse de bunların daha özel ve ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelenmesi gerekir. İşte bu araştırmada Hz. İbrahim'e gelen konukların kıssası farklı açılardan ele alınacak, birinci bölümde olayın tarihî seyri, ikinci bölümde ise belâgat yönü incelenecektir.

1. Kıssanın Tarihsel Bağlamı

1.1. Hz. İbrahim ile Hz. Lût'un Ortak Yönleri

Kur'an'da genelde Lût Kavminin helâk kıssası ile Hz. İbrahim'e verilen çocuk müjdesi iç içe anlatılmıştır. Zîra Hz. İbrahim ile Hz. Lût'un hayatları bir çok noktada kesişmektedir. Özellikle Hz. İbrahim'e gelen konuk elçi melekler ile Hz. Lût'a gelen melekler aynıdır. Hz. İbrahim'e gelen bu melekler, zamanı gelmiş azabı uygulamak için Lût kavmini helâk etmeye giderken yine Allah'ın lütfunu ve merhametini göstermek için Hz. İbrahim'e uğrayıp çocuk müjdesi veren elçilerdir. Hz. İbrahim de bu meleklerle Hz. Lût ve kavminin durumunu konuşup tartışmıştır.

Hz. Lût'un hayatı incelendiğinde görülen şudur ki o, risâlet davasına Hz. İbrahim'in yanında başlamış ve tekrar onunla neticeye varmıştır. Kur'an'daki Hz. Lût kıssasıyla ilgili pasajlar ya Hz. İbrahim kıssasından hemen sonra ya da onunla iç içe gelmektedir. Hz. Lût'a giden elçiler önce İbrahim'e uğramış, ilgili âyetlerde de bu elçi(melek)ler "*Hz. İbrahim'in konukları*" şeklinde isimlendirilmiştir.⁶ Hz. Lût'a giden Meleklerin önce Hz. İbrahim'e uğramasının nedeni ve hikmetleri arasında "*Azâbdan önce rahmet ve müjdenin esas olması*" prensibi zikredildiği gibi "*Ziyarete veya başka bir işte önce büyükten başlanır, öncelik büyüğün hakkıdır*" edebî kuralı da belirtilmiştir.⁷

Aslında bütün peygamberlerin bir çok yönden birbiriyle benzer özellikleri ve ortak yönleri vardır. Zira hepsinin getirdiği mesaj temelde aynıdır.⁸ Fakat Hz. İbrahim'in durumu diğer peygamberlerden farklıdır. Çünkü o, kendisinden sonra gelen bütün peygamberlerin babası konumundadır.⁹

⁶ Hûd 11/69, 77; el-Hicr 15/51, 58, 61; el-Ankebût 29/31-34; ez-Zâriyât 51/24,32.

⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25: 60-62; Muhammed Mütevellî eş-Şarâvî, *Kaşşu'l-enbiyâ* (Kahire Mektebetü't-Turasi'l-İslâmî, ts.), 2: 684-685; Fadıl Hasan Abbas, *Kaşşu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Amman: Dâru'n-Nefâis, 1430/2010), 283.

⁸ el-Hacc Muhammed Vasfî, *el-İrtibatü'z-zemenî beyne'l-enbiyâ ve'r-rusul*, (Limasol: el-Ceffan ve'l-Cabî, 1418/1997), 328-330.

⁹ Hz. İbrahim'in, Hz. İsmail ve Hz. İshak adında, peygamber olan iki oğlu vardı. Tüm Araplar Hz. İsmail'in neslinden olup peygamberimiz de bu nesilden gelmiştir. Hz. İshak'tan ise Hz. Yakub, ondan da Hz. Yûsuf ve diğerleri dünyaya gelmiştir. Hz. Yakub'un lakabı "İsrâil" olup onun

Dolayısıyla onun kıssası bir çok peygamberin kıssasıyla ilintilidir. Lût kıssası da bunlardan biridir. Tarihî kaynaklar, Hz. Lût kıssasını genelde Hz. İbrahim'in kıssasına bağlı olarak, onun hayatının ve mücadelesinin bir bölümü gibi aktarmışlardır.¹⁰ Ayrıca Hz. İbrahim'in de kendi kavmiyle olduğu kadar Hz. Lût ve çevresiyle de alâkadar olup Hz. Lût ve kavmine gelecek azâbı engellemek için yoğun bir çaba sarfettiği ayetlerden anlaşılmaktadır.¹¹ Mesela; melekler “*Biz şu kasabanın halkını helâk edeceğiz*” dediklerinde Hz. İbrahim “*Nasıl olur? Orada Lût vardır*” şeklinde itiraz etmiştir. Buna karşılık melekler ise Hz. Lût'u ve inananları kurtaracaklarını söyleyip Hz. İbrahim'in bu merakını gidermiş ve onu teskin etmişlerdir.¹²

1.2. Hz. İbrahim'in Hz. Lût ile Birlikte Hicreti

Hz. İbrahim, babası Azer, putperest kavmi ve en sonunda da kral Nemrut ile tartıştığı için hakkında karar verilmiş ve ateşe atılmış ancak Allah, dostu Hz. İbrahim'i korumuştur. Hz. İbrahim'in ateşten sağ salim çıkmasına ve bu mucizeyi açıkça görmelerine rağmen Nemrut ve putperest halk yine de iman etmemişlerdir.¹³ Kavmi, Hz. İbrahim'in davetine uymadığı gibi babası da onu evinden kovmuştur.¹⁴ Bu yüzden Hz. İbrahim, babasını ve kavmini terk etmiş, Nemrûd'un hâkim olduğu topraklardan ayrılarak Kur'an'ın ifadesiyle “Allah'ın emir ve işaret buyurduğu yere” hicret etmiştir.¹⁵ Kur'an'da bazı ayetlerde bu hicret olayına işaret edilmiş ise de Hz. İbrahim'le birlikte hicret edenlerin

soyundan gelenlere İsrâil oğulları denilmektedir. Bunların içlerinden birçok peygamber gelmiş olup sonuncuları ise Meryem oğlu İsa'dır. Hz. Lût , Hz. İbrahim'in kardeşinin oğlu olsa da En'am sûresinin 6/84-86. âyetlerinde tağlib metoduyla Hz. İbrahim'in soyundan gelen peygamberler arasında zikredilmiştir. Ebu'l-Fida İsmail ibn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1981) 1: 166-167.

¹⁰ Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 1: 175 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 175 vd.; Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali ibn Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, (Beyrut: Dâru Sadır, 1399/1979), 1: 118; Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *et-Tebşîra* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 1: 154.

¹¹ Hûd 11/74-76; el-Ankebût 29/32. Örneğin Allah, Hz. İbrahim'i uyarıp “Bu işten vazgeç, azâbı hak eden bir toplum veya şahsa kimsenin aracı olması fayda vermez” (Hûd 11/75) diye ikaz ederken hemen akabinde “O yumuşak huylu, bağıri yanık ve (Allah'a) yönelen biriydi.” buyurarak yine İbrahim'in meziyetlerini övmüştür.

¹² el-Ankebût 29/31-32. Bu tartışmanın ayrıntıları için bk. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420/1999), 18: 376; Taberî, *Târîh*, 1: 178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 119; İbnü'l-Cevzî, *et-Tebşîra*, 1: 155; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 179; Şarâvî, *Kaşşu'l-enbiyâ*, 2: 682-684.

¹³ Rivayete göre; Hz. İbrahim kavminden ayrıldıktan sonra Allah, Nemrûd'a bir melek göndermiştir. İnsan sûretinde gelen bu meleğin davetini de reddeden Nemrûd'u ve ordusunu Allah sivrisinekle helâk etmiştir. Taberî, *Târîh*, 1: 172-175; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 147-149.

¹⁴ el- En'am 6/72-81; Meryem 19/41-50; el-Enbiyâ 21/51-72; es- Saffât 37/83-100.

¹⁵ Meryem 19/48-49; el-Enbiyâ 21/71; es-Saffât 37/99; ez-Zuhuruf 43/26-28; el-Mümtehine 60/4.

kimler olduğu açıkça zikredilmemiştir. Ancak tarih kitaplarında Hz. İbrahim'e inanıp onunla birlikte hicret edenler arasında hanımı (Sâre) yanında yeğeni Hz. Lût'un da olduğu belirtilmiştir.¹⁶ Zira küçük yaşta babasını kaybeden Lût, amcası İbrahim'in yanında büyümüş,¹⁷ onun Yüce Yaratıcı'yla ilgili sözlerini ve Babillilere karşı yaptığı davet konuşmalarını dinlemişti. Hz. Lût'un Hz. İbrahim'e iman edip onunla birlikte hicreti, bir ayette şöyle anlatılmıştır: "Lût ona (Hz. İbrahim'e) iman etti ve 'doğrusu ben Rabbime hicret ve iltica ediyorum. O şüphesiz Azîz'dir, Hakîm'dir' dedi." (el-Ankebût 29/26). Bu ayette "Ben Rabbime hicret ve iltica ediyorum." diyen kişi kuvvetle muhtemel Hz. İbrahimdir. Hz. Lût da ona iman edip onunla birlikte hicret etmiştir.¹⁸ Hicretle alakalı bir başka âyet de şudur: "O'nu ve Lût'u kurtarıp, bütün âlemler için bereketler var ettiğimiz yere (ülkeye) çıkardık." (el-Enbiyâ 21/71). Bu ayetlerde belirtilen; Hz. İbrahim ve beraberindeki Hz. Lût'un hicret ettiği mübarek ve kutsal toprakların tayini noktasında tefsîr ve tarih kitaplarında şu bilgiler kaydedilmiştir:

Hz. İbrahim ateşten kurtulunca hanımı Sâre'yi ve yeğeni Hz. Lût'u yanına alarak Babil'den ayrılp Harran'a gelmiştir. Bir müddet orada ikamet ettikten sonra, oradan Şam'a, oradan da Mısır'a hicret etmiştir.¹⁹ O dönemde Şam denilince; bugünkü Şam, Kudüs ve civardaki tüm şehirler kastediliyordu.²⁰ Mısır'da Firavun'un saldırısı ve zulmünden dolayı tekrar geri dönerek Şam'a doğru hareket eden Hz. İbrahim Filistin topraklarında ikâmet etmiş, Hz. Lût ise Allah'ın emri ve de amcası Hz. İbrahim'in işaretiyle halkını irşâd etmek üzere Ürdün topraklarındaki Sedûm (Sodom) ve çevresine yerleşmiştir.²¹ Hz. Lût

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 140, 149-150; İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Cafer Yakûbî, *Târîhu'l-Yakubî* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 1: 24; Ebu Hanife Ahmed ibn Davud Dineverî, *el-Ahbâru't-Tvâil*, thk. Abdulmunim Amir, Mektebetü'l-Müsenna (Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, ts), 8.

¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 140.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmi'zi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te* ' (Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-Arabî, 1407/1986), 3: 451.

¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 22: 160; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Samî ibn Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe 1420/1999) 5: 354, 6: 272-273. İbn Kesîr, Kur'an'ın ilgili pasajlarından (Meryem 19/49-50; el-Enbiyâ 21/71-72; el-Ankebût 29/26-27) hareketle hicret esnasında İbrahim'in henüz çocuğunun olmadığını, eşinin kısır olduğunu da belirtmiştir. Bk. *el-Bidâye*, 1: 149.

²⁰ es-Sa'lebi, Ebu İshak Ahmed ibn Muhammed b. İbrahim, *'Arâisu'l-Mecâlis* (Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, ts.), 80-81. Ayrıca Şam kavramıyla ilgili geniş bilgi için bk. Hüseyin ibn Muhammed ibn Hasan Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahoâli enfesi nefis*, Müessesetu Şa'bân (Beyrut: Müessesetu Şaban, 1866) 1: 87; Salah Abdulfettah el-Hâlidî, *Leâifu'l-Kur'âniye* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1435/2004), 119-122.

²¹ Sa'lebi, *'Arâisu'l-Mecâlis*, 105; Taberî, *Târîh*, 1: 148, 175; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 149-153, 176; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 102.

uzun yıllar boyunca kavmini Allah'a davet ettiği halde kavmi yola gelmeyip onunla alay etmiş ve kendilerini tehdit ettiği azabın bir an önce gelmesini istemişlerdir.²² Bunun üzerine Hz. Lût Allah'a yalvarınca²³ Allah o inkârcı kavmi yerle bir etmiş, şehirlerinin altını üstüne çevirmiş,²⁴ Hz. Lût'u ve ailesini ise kurtarmıştır.²⁵ Hz. Lût da kendisine iman edenlerle birlikte Şam'a doğru yola çıkmıştır.²⁶ Bundan sonra Hz. Lût'un, ölene kadar Şam-Filistin topraklarında amcası İbrahim'le birlikte yaşamını sürdürdüğü belirtilmiştir.²⁷ Hz. İbrahim'in her iki mübarek beldeye (Kudüs ve Mekke) hicret ettiği farklı âyetlerden²⁸ çıkarılsa da Hz. Lût'un Mekke'ye hicret ettiğine dair eldeki mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.²⁹

1.3. Hz. İbrahim'in Konuklarını Anlatan Ayetlerin Bağlamı

Konuya dair âyetlerin bağlamı yani siyak-sibak münâsebeti incelendiğinde her sûrede kıssanın maksada uygun kısmının sunulduğu görülecektir. Dolayısıyla, kıssanın daha iyi anlaşılması için olayı anlatan âyetlerin siyakını, hangi sûre ve bağlamda niçin yer aldığını iyi anlamak gerekir. Bu başlık altında öncelikle âyetler sunulacak, bunlar arasındaki münasebet ve alakaya işaret edilecek, sonrasında ise bu âyetler ışığında Hz. İbrahim'le melekler arasında geçen bazı konuşmalara dikkat çekilecektir. Konuya dair âyetlerin tamamında önce Hz. İbrahim'e gelen müjde, daha sonra da Hz. Lût kavminin azâp haberi yer almaktadır. Bundan sonra ilgili âyetler, mümkün mertebe, nüzûl sırasına göre incelenecektir.

1.3.1. Hûd Sûresinde Konuyu Anlatan Âyetler

²² el-Ankebût 29/29.

²³ el-Ankebût 29/30, eş-Şuarâ 26/169.

²⁴ Hûd 11/82-83.

²⁵ el-Araf 7/83; el-Hicr 15/59-60; en-Neml 27/57; el-Kamer 54/34.

²⁶ Taberî, *Târîh*, 1: 181; el-Hâkim Ebu Abdillâh Muhammed ibn Abdullâh Neysaburî, *el-Mustedrek 'ala's-sahîhayn fi'l-hadîs*, thk. Mustafa Abdu'l-Kadir Ata, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 2: 611-613; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 121; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 181; İbnu'l-Cevzî, *et-Tabâira*, 1: 152; Sa'lebî, *'Arâisu'l-Mecâlis*, 107; Şarâvî, *Kaşâsu'l-enbiyâ*, 2: 695-704.

²⁷ Ebu Zeyd Veliiyuddin Abdurrahman Muhammed İbn Haldun, *Târîhu İbni Haldun* (Beirut Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2: 37; İbn Asâkir, Ali ibn Hasan ibn Hibetillâh ibn Abdillâh, *Târîhu Medineti Dimeşk*, thk. Ömer ibn Çarâme el-Umrevî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1418/1997) 50: 326.

²⁸ el-Bakara 2/124-130; İbrahim Sûresi 14/35-41.

²⁹ Sa'lebî, *'Arâisu'l-Mecâlis*, 105; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 152; İbn Haldûn, *Târîh*, 2: 36; İbn Vazîh Ahmed ibn İshak ibn Cafer el-Yakûbî, *Târîhu'l-Yakubî* (Beirut: Dâru Sadır, ts.), 1: 25; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *en-Nubuvvetu ve'l-enbiyâ* (Beirut: Müessesetü Menâhîli'l-İrfân, 1405/1995), 247-248.

Yıllarca İlâhî mesajı anlattığı hâlde eşcinsel bir kavmi yola getirmekte çaresiz kalan Hz. Lût, Rabbinden yardım isteyince³⁰ Allah, bu inkârcı güruhun yaşadığı kasabaları alt üst etmek, Hz. Lût ve ailesini ise kurtarmak üzere “Hz. İbrahim’in Konukları” ya da “Müjde ve Azâb Melekleri” denilen elçilerini göndermiştir.³¹ Lût kavmini helâke giden melekler önce Hz. İbrahim’e uğrayıp ona bir çocuk müjdesi vermişler, daha sonra da Hz. Lût’a gitmişlerdir. Olayı anlatan âyetler şöyledir:

“Andolsun ki elçilerimiz (melekler) İbrahim’e müjde getirdiler ve: ‘Selâm (sana)’ dediler. O da: ‘(Size de) selâm’ dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: ‘Korkma! (biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik.’ O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak’ı, İshak’ın ardından da Yakub’u müjdeledik. (İbrahim’in karısı:) ‘Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!’ dedi. (Melekler) dediler ki: ‘Ey ev halkı! Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, Hamîd ve Mecîd’dir. İbrahim’den korku gidip kendisine müjde gelince, Lût kavmi hakkında (adeta) bizimle mücadeleye başladı. İbrahim cidden yumuşak huylu, bağı yanık, kendisini Allah’a vermiş biri idi. (Melekler dediler ki): ‘Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Çünkü Rabbinin (azap) emri gelmiştir. Ve onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir!’ (Hûd 11/69-76).

Hz. İbrahim’in konuklarına dair bu kıssa ilk defa iniş sırası 48, resmi sıralamada 11. olan Hûd sûresinin az önce mealleri verilen 69-83. âyetlerinde zikredilmiştir. Bu kıssada imkânsız gibi görülen bir anda Hz. İbrahim’e bir çocuk müjdelenmiş, sonra da Hz. Lût’a ilâhî yardım ulaşmıştır. Bu arada sapık kavmi helâke gittiği anlaşılan elçilere karşı, Allah dostu (Halîlullah) Hz. İbrahim’in itirazı fayda vermemiştir.³² Hz. İbrahim, Hz. Lût’un onların aralarında bulunduğunu hatırlatmış, belki imana gelirler diye o topluma mühlet verilmesini istemiştir. Melekler ise Allah’ın, nebilerine ve inananlara her an lütufta bulunabileceğini, inanmayanların da hak ettikleri cezayı

³⁰ eş-Şuarâ 26/169.

³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 160-161, 178-179; Taberî, *Târîh*, 1: 177-178; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 119.

³² İnanmayan kişi, peygamberin eşi de olsa hak etmiş olduğu ilâhî azaptan kurtulamaz. et-Tahrîm 66/10.

bulacaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca her iki peygambere misafir olarak gelen bu elçiler en kötü şartlara rağmen en güzel şekilde karşılanmışlardır. İşte bu tür ortak özelliklerden ve de Hz. Lût'un Hz. İbrahim'e olan yakınlığından dolayı her iki kıssa Kur'an'da iç içe verilmiştir.³³ Ayrıca temel hedefi ubûdiyet, tevbe ve istiğfar³⁴ ile Allah'a yakınlaşmak olan Hûd sûresinde bazı peygamberlerden ve kavimlerinden bahsedilmiş, Hz. İbrahim ve Hz. Lût da birer örnek olarak sunulmuştur. Yine bunların karşıtları olup Allah'ın emir ve yasaklarına dikkat etmeyen kişilerin başlarına gelen felâketlere de dikkat çekilmiştir.³⁵

1.3.2. Hicr Sûresinde Konuyu Anlatan Âyetler

Rahmet ve azap meleklerinin Hz. İbrahim ile Hz. Lût'a gelişleri, Hicr sûresinde ise şöyle aktarılmıştır: "Kullarıma, benim, çok bağışlayıcı ve pek merhametli olduğumu haber ver. Benim azâbımın elem verici bir azap olduğunu da onlara bildir. Onlara Hz. İbrahim'in misafirlerinden (meleklerden) de haber ver. Onun yanına girdikleri zaman, 'selâm' dediler. (İbrahim ise) 'Biz sizden çekinmekteyiz' dedi. (Onlar da) "Dediler ki: 'Korkma; biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.' (İbrahim:) 'Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen mi beni müjdelediniz? Peki beni ne ile müjdeliyorsunuz?' dedi. (Melekler) 'Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma!' dediler." (İbrahim) dedi ki: 'Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser? Ey elçiler! Peki göreviniz nedir?' dedi. Dediler ki: 'Biz, suçlu bir topluma (onları helâk etmeye) gönderildik. Ancak Lût ailesi hariç. Onların hepsini kurtaracağız. (Fakat Lût'un) karısı müstesna; biz onun (suçlularla beraber) geri kalanlardan olmasını takdir ettik." (el- Hicr 15/49-60).

İniş sırası 54, resmi sıralamada 15. olan Hicr sûresinin 51-77. âyetlerinde de, az önce aktardığımız Hûd sûresinde geçen kıssanın aynı bölümleri farklı bir tarzda aktarılmıştır. Şöyle ki Hûd sûresinde meleklerle Hz. İbrahim'in hanımı da konuşmuştur. Hicr sûresinde ise Hz. İbrahim'in yalnızca kendisi konuşmuş, Allah'ın rahmetinden ümit kesilemeyeceğini vurgulamıştır. İlâhî rahmetin gereği herkese mühlet verilse de Hicr sûresinin 15/49-50. âyetlerinde vakti

³³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28: 174; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, çev. Ahmet Çelen, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 2: 475-478.

³⁴ Hûd sûresinin 11/2-3. âyetlerinde ubûdiyet konusuna değinildiği gibi en son 11/123. âyetinde de ibâdet konusuna vurgu yapılmıştır.

³⁵ Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1990), 7: 89, 100-101.

geldiği zaman ilâhî azâp ve gazâbın şiddetli olduğu bildirilmiş, ardından Hz. Lût'a giden meleklerin kıssası zikredilmiştir.³⁶

Hicr sûresinin başında yer alan genel ilkeleri pekiştirmek için sûrenin ilerleyen bölümlerinde bu konuk elçilerin kıssası örnek verilmiştir.³⁷ Zira, Hicr sûresinin girişinde şu uyarılar yapılmıştı: "Bırak onlar yesinler, eğlensinler; arzu onları oyalasın. Yakında (yaptıklarının kötü sonucunu) bileceklerdir. Biz hiçbir kenti yok etmedik ki onun mutlaka bilinen bir yazısı olmasın (helâk ettiğimiz her ülkenin yazılmış, tesbit edilmiş bir süresi vardır. O süre dolunca onları yok etmişizdir). Hiçbir millet ne süresini geçebilir, ne de (ondan) geri kalır (her kavim mutlaka, kendileri için belirtilmiş sürede helâk olur). Onlar: 'Ey kendisine kitap indirilen (Muhammed)! Gerçekten sen cinlenmiş (bir deli)sin. Eğer doğruyu söyleyenlerden isen, bizlere melekleri getirmeli değil miydin?' dediler." Biz, melekleri ancak hak ile (hikmet gereğince) indiririz, o zaman da kendilerine asla göz açtırılmaz, (derhal işleri bitirilir, mahvolup giderler)." (el-Hicr 15/3-8).

Hicr sûresinde müminin korku ile ümit arasında yaşaması gerektiği belirtilmiş, bu fikir de Lût kavmini helake giderken Hz. İbrahim'e uğrayan melekler üzerinden verilmiştir. Onlar Hz. İbrahim'e geldiklerinde kendisine bir çocuk müjdeleyip ümit vermişler, Hz. Lût'a geldiklerinde ise azabı hak eden kavmine korku salacaklarını belirterek ona ümit vermişlerdir. Bu sahne her iki sûrede de yer almakla beraber, Hicr sûresindeki ifade ve üslûp Hûd sûresindekinden farklıdır.³⁸ Aslında bu duruma, bir gerçeğin farklı açılardan alınan iki görüntüsü de denebilir. Buna göre; söz konusu kıssa bağlamında Hûd sûresiyle Hicr sûresindeki ayetler mukayese edildiğinde şu hususlar dikkat çekmektedir:

a) Hicr sûresinde, her iki peygambere gelmiş olan meleklerden, konuk (zayf) diye bahsedilmiştir.

b) Hicr sûresinde yemek ikramından söz edilmemiştir.

c) Hicr sûresinde Hz. İbrahim'in eşinden bahsedilmemiştir.

³⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19: 150.

³⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 3: 14-17; Said Havva, *el-Esâs*, 7: 471, 479.

³⁸ Abbas, *Kaşşu'l-Kur'ân*, 287-288.

d) Hûd sûresinde, gelen elçilere, açıkça onlardan korkulduğu hissi verilmemişken; Hicr sûresinde ise bu korku açıkça dillendirilerek, "Doğrusu biz sırf sizden çekinmekteyiz" denilmiştir.

e) Hûd sûresinde, melekler tarafından Hz. İbrahim'e "Korkma!" diye hitap edilmiş, ardından da "Biz Lût kavmine gönderilen elçileriz" denildikten sonra, sevinç ve hayretler içerisindeki hanımına İshak'ın müjdesi verilmiştir. Diğer taraftan Hicr sûresinde, "Endişe etme!" denildikten sonra direkt kendilerine "Bilgin bir çocuk" müjdesi verilmiştir. Hûd sûresinden farklı olarak bu sûrede müjdelenen çocuk için "'alîm" vasfı kullanılmıştır.

f) Hicr sûresinde Hz. İbrahim kendisini "yaşlı ihtiyar" diye nitelendirmiştir. Hûd sûresinde ise böyle bir durum bulunmamaktadır.

g) Hicr sûresinde Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği ısrarla vurgulanmıştır. Hûd sûresinde ise böyle bir durum söz konusu değildir.

İşte, tüm bu farklılıklar, Kur'an kısaltarında tıpatıp bir tekrarın olmadığını, değişik ilâvelerle kıssanın farklı sûrelerde yer aldığını göstermektedir.³⁹

1.3.3. Zâriyât Sûresinde Konuyu Anlatan Âyetler

Zâriyât sûresinde meleklerin gelişi şöyle anlatılmıştır:

"İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin (meleklerin) haberi sana geldi mi? Hani onlar İbrahim'in yanına girmişler ve 'selâm' demişlerdi. İbrahim de selâmı almış, (içinden, 'bunlar) yabancılar.' demişti. Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebapı) getirmiş, onların önüne koyup 'Yemez misiniz?' demişti. Derken (misafirlerinin yemediklerini görünce) onlardan ötürü içinde bir korku hissetmeye başlamıştı. (Onlar:) 'Korkma' dediler ve ona bilgin bir oğul müjdelediler. (Bunun üzerine) Karısı çığlık atarak geldi ve elini yüzüne çarparak: '(Nasıl çocuğum olabilir ki?! Ben kısır bir kocarıyım!' dedi. Onlar da: 'Bu böyledir. Rabbin (böyle) buyurmuştur. O, Hakîmdir, Alîmdir' dediler. (İbrahim onların melek olduğunu anlayınca:) 'O hâlde asıl işiniz nedir, ey elçiler?' dedi. (Onlar da:) 'Biz, suçlu bir kavme gönderildik. Üzerlerine çamurdan taş yağdırmaya (geldik).' (Bu taşlar,) aşırı gidenler için Rabbinin katında işaretlenmiş (taşlardır)' dediler." (ez-Zâriyât 51/24-34).

³⁹ Abbas, *Kaşa'u'l-Kur'ân*, 289.

Nüzûl sıralamasında 67, mushaf sıralamasında 51. sûre olan Zâriyât sûresinde de misafirlere yapılan ikrâm ve mücrim kavmin helâki Hûd sûresindeki benzer ifadelerle anlatılmıştır.⁴⁰ Zâriyât sûresinin başlangıç kısmı ve muhtevası incelendiğinde bu kıssanın da adeta bir örnek olarak burada sunulmasının uygun olduğu anlaşılacaktır.⁴¹ Bu sûrede muttakilerin, muhtaç ve yoksullara ikramına vurgu yapılmış,⁴² ardından da “Hz. İbrahim’in ikram edilen misafirlerinin haberi sana geldi mi?” (ez-Zâriyât 51/24) denilerek konu Hz. İbrahim ve Hz. Lût kıssasına getirilmiştir. İlgili âyetlerde iyilere yapılan ikrâm ve lütuflar anlatılırken Allah’ın emrini dinlemeyen asî toplulukların başlarına gelen felâketler zikredilmiştir.⁴³ Hz. İbrahim’e gelen konukların kıssası da Lût kavmine incek azaba bir hazırlık olarak anlatılmıştır.

Daha önce Hûd ve Hicr sûrelerinde değinilen İbrahim’in konukları hâdisesi, Zâriyât sûresinde yeniden kendine has bir tarzda anlatılmıştır. Üç sûre birlikte değerlendirildiğinde görülecektir ki söz konusu kıssa;

a) Hûd sûresinde (11/69) “ *وَلَقَدْ جَاءَتْ رَسُولَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبَشْرَى* / ve le kad câet rusülünâ İbrâhîme bi’l-büşrâ” şeklinde te’kitli mâzî sigasıyla başlarken;

b) Hicr sûresinde (15/51) “ *وَنَبِّئْهُمْ عَنْ صَيْفِ إِبْرَاهِيمَ* / ve nebbi’hüm ‘an zayfi İbrâhîm” şeklinde emir kipiyle başlamış,

c) Zâriyât sûresinde (51/24) ise *هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ صَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمَكْرُمِينَ* / Hel etâke hadîsu zayfi İbrâhîme’l-mukramîn” şeklinde soru formuyla başlamıştır. Zâriyât sûresinde diğer sûrelerden farklı olarak meleklerden, “ikram edilmiş konuklar” diye söz edilmiştir. Şöyle ki Hz. İbrahim her ne kadar melekleri tanımamış olsa da hemen onlara besili bir buzağı ikram etmiş; onların yemediklerini görünce de içten içe bir ürperti hissetmiştir. Bu durumu konuklarına belli etmemeye

⁴⁰ Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 3: 463.

⁴¹ Sûrenin girişinde “And olsun ki size va’dolunan kesinlikle gerçek(leşecek)tir. Ve ceza mutlaka vukû’ bulacaktır.” (ez-Zâriyât 51/5-6). denilmiş, Lût kavmine verilen ceza da adtea buna bir örnek teşkil etmiştir.

⁴² ez-Zâriyât 51/19.

⁴³ ez-Zâriyât 51/24-36. Özellikle de 51/35-37. âyetlerde şu ifadeler yer almıştır: “Orada bulunan müminleri çıkar(ıp kurtar)dık. Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman da bulmadık. Elem verici azâbdan korkanlar için orada bir işaret bıraktık.” Daha sonra Musa ile Firavun, Ad ve Semud kavimleri, Nûh kavmi gibi geçmiş toplumların başlarına gelenlere kısa kısa atıflarda bulunduktan (51/38-53) sonra sûrenin son âyeti “Başlarına gelecek günlerinden dolayı vay o kâfirlerin hâline!” (ez-Zâriyât 51/60) şeklinde bitirilmiştir.

çalışmışsa da melekler Hz. İbrahim'in bu endişeli halini hissedince "Korkma!" deyip ona bilgin bir çocuk müjdelemişlerdir.⁴⁴

Yine Hicr sûresinde hanımından ve meleklerle yapılan ikramdan bahsedilmezken Hûd ve Zâriyât sûrelerinde eşinin tavırlarından ve meleklerle yapılan ikramdan bahsedilmiştir. Hicr sûresinde "Endişe etme! / lâ tûjâl / لَا تَوْجَلْ" buyrulurken, Zâriyât ve Hûd sûrelerinde "Korkma! / lâ teħaf / لَا تَخَفْ" denilmiştir. Bir de, Hûd sûresinde Hz. İbrahim'in hanımı gülererek açıkça hayret ve şaşkınlığını ifade etmişken, Zâriyât sûresinde ise herhangi bir şey konuşmayıp yaşananlara şaşkınlığını ifade etmiştir. Bu da her sûrenin kendine has anlatım tarzı ve farklı bir özelliğinin olduğunu göstermektedir.⁴⁵

1.3.4. Enbiyâ Sûresinde Konuyu Anlatan Âyetler

Nüzûl sıralamasında 73, mushaf sıralamasında 21. sûre olan Enbiyâ sûresinde ilk defa Hz. İbrahim'in, Hz. Lût ile birlikte olan hicretine değinilmiş, Hz. İbrahim kıssasının ardından Hz. Lût'un kurtarıldığına işaret edilmiştir.⁴⁶ Ancak bu sûrede ne meleklerin gelişi ne de çocuk müjdelemek gibi hususlara yer verilmemiştir.⁴⁷ Çünkü Enbiyâ sûresinin temel gâyelerinden biri peygamberlere ve inananlara yapılan yardım ve onların kurtarılmasıdır. Şöyle ki:

Enbiyâ sûresinin girişinde konumuz bağlamında "Sonra onlara (peygamberlere) verdiğimiz sözü yerine getirdik; böylece hem onları hem de dilediğimiz (başka) kimseleri kurtuluşa erdirdik; müsrifleri de helâk ettik."⁴⁸ buyrulmuştur. Sûre boyunca bazı peygamberlerin ve onlara tabi olanların kurtarıldığı anlatılmış,⁴⁹ bu bağlamda "Biz, onu (İbrahim'i) ve Lût'u kurtardık"⁵⁰ buyrulmuştur.⁵¹ Diğer bir husus da helâk edilen müsrif kavimlerin

⁴⁴ Abbas, *Kaşaşu'l-Kur'ân*, 302.

⁴⁵ Abbas, *Kaşaşu'l-Kur'ân*, 303.

⁴⁶ el-Enbiyâ 21/71-74.

⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4: 140.

⁴⁸ el-Enbiyâ 21/9.

⁴⁹ Sûrede diğer peygamberlerin kurtuluşu anlatılırken "onları kurtardık" (فَأَنْجَيْنَاهُمْ / fe enceynâhum) şeklinde if'âl kalıbıyla ifade edilmiştir. (el-Enbiyâ 21/48-91).

⁵⁰ Hz. İbrahim ve Hz. Lût'un kurtuluşu anlatılırken de "Biz, onu ve Lût'u kurtardık (وَأَنْجَيْنَاهُ) / ve necceynâhu" şeklinde tef'îl kalıbıyla ifade edilmiştir (el-Enbiyâ 21/71, 74).

⁵¹ Hz. Yûnus'un kurtarılması da şu şekilde ifade edilmiştir: " فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَخَرَجْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ / fe'stecebnâ lehû ve necceynâhû mine'l-gammi ve kezâlike nuncî'l-mu'minîn / Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz." (el-Enbiyâ

en belirgin örneğinin Lût kavmi olduğudur. Nitekim onlar hakkında bir ayette “Siz haddi aşan taşkın (müsrif) bir topluluksunuz!” (أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ / Entum kavmun musrifûn) (A’raf 7/81) buyrulurken; diğer bir ayette de Hz. İbrahim’e gelen melekler, görevlerinin haddi aşan taşkın (müsrif) kavme taş yağdırmak olduğunu bildirmişlerdir.⁵²

Enbiyâ sûresinin ana teması yardım dileme (istiğâse) ve duanın kabulünün (icâbe) ardından gelen kurtuluş (necât) olduğu için sûrede zikredilen peygamberlerin bu yönü anlatılmış,⁵³ nihayet sûre şu ayetle sona ermiştir: “Rabbim! (Onlar hakkında) adaletle hüküm ver. Bizim Rabbimiz; sizin nitelendirmelerinize karşı yardım istenecek yegâne Rahmân’dır, dedi.” (el-Enbiyâ 21/112).

1.3.5. Ankebût Sûresinde Konuyu Anlatan Âyetler

Nüzûl sıralamasında 85, mushaf sıralamasında 29. sûre olan Ankebût sûresi Mekke döneminin sonlarında inmiştir. Kâfirlerin peygamberimize karşı çeşitli plânlar yaptığı,⁵⁴ onun da Yüce Allah’ın bildirmesiyle hicrete hazırlandığı bir süreçte inen bu sûrede Hz. Lût’un, Hz. İbrahim’le birlikte hicretinin anlatılmış⁵⁵ olması Hz. Peygambere ve müminlere bir teselli kaynağı olmuştur. Zaten bu sûrede bu kıssanın anlatılış amacı da budur.⁵⁶ Nitekim sûrenin sonuna doğru da müminlere hicret emredilmiştir.⁵⁷ Diğer bir ifadeyle hicret emri verilecekken müşahhas birer örnek olarak Hz. İbrahim ve Hz. Lût’un hicreti zikredilmiştir. Zaten Ankebût sûresinin giriş kısmında insanların inançları uğrunda çeşitli şekillerde imtihan edilecekleri belirtilmiş,⁵⁸ ardından çeşitli

21/88). Dikkat edilirse toplu kurtarma söz konusu olduğu zaman if’al kalıbı (أَنْجَى - نَجَى / enceynâ - nuncî) kullanılırken, özel kurtarma söz konusu olduğu zaman tef’îl kalıbı (نَجَّيْنَا / necceynâ) kullanılmıştır. Kurtarma fiilinin “if’âl” ve “tef’îl” kalıbındaki nüansı şöyle de açıklanmıştır: “Hızlı ve acil kurtarma eyleminde if’âl kalıbı kullanılırken ağır ağır ve bir süreç içinde kurtarma eyleminde tef’îl kalıbı kullanılmıştır. Geniş bilgi için bk. Fadıl Salih es-Samerrâi, *Belâğatu’l-kelime fi’t-ta’biri’l-Şur’anî* (Kahire: Şirketu’l-Âtik, 1437/2006), 66-71.

⁵² ez-Zâriyât 51/34.

⁵³ Anlatılan peygamberlerin hepsinde bir yardım talebi ve buna icâbet söz konusudur. Örnek için bk.: el-Enbiyâ 21/9 (Müminlerin kurtuluşu); 21/70-71, 74 (Hz. İbrahim-Lût’un kurtuluşu); 21/76-77 (Hz. Nuh’un duasına icâbet); 21/83-84 (Hz. Eyyub’un duasına icâbet); 21/87-88 (Hz. Yunus’un kurtuluşu); 21/89-90 (Hz. Zekerîyya’nın duasına icâbet ve Yahya’nın verilışı).

⁵⁴ el-Enfal 8/30.

⁵⁵ el-Ankebût 29/26.

⁵⁶ Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 4: 330-332.

⁵⁷ el-Ankebût 29/56.

⁵⁸ el-Ankebût 29/2.

örnekler verilerek neticede Allah'ın, mümin kullarına yardım ettiği, zâlimleri ise cezalandırdığı izah edilmiştir.⁵⁹

İnkârcılar, batıl yaşantılarını kabûl etmeyen, din ve sistemlerini temelden yıkmaya çalışan Hz. İbrahim'i ölümle cezalandırmak isterken, yaptıkları işlerin çirkin olduğunu söyleyen Hz. Lût ile alay edip onu sürgünle tehdit etmişlerdir.⁶⁰ Hatta Hz. İbrahim'i ateşe atmışlar, ne var ki ilahî yardım sonucu yanmaktan kurtulmuştur.⁶¹ Bunun neticesinde Hz. İbrahim yeğeni Lût'u da yanına alarak hicrete karar vermiş, bâtil zihniyetli kavmini ve babasını terk etmiştir.⁶²

Ankebût sûresinde Hz. İbrahim ve Hz. Lût'un ortak yönü şöyle anlatılmıştır: "Elçilerimiz İbrahim'e (çocuk ihsan edeceğimize dair) müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: 'Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim kimselerdir.' (İbrahim) dedi ki: 'Ama orada Lût var!' Şöyle cevap verdiler: 'Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna; o, (azapta) kalacaklar arasındadır.'" (el-Ankebût 29/31-32).

Ankebût sûresinde de tıpkı Enbiyâ sûresinde olduğu gibi⁶³ önce Hz. İbrahim'in ateşten kurtarılışı ve Hz. Lût'un onunla birlikte hicreti anlatılmış, sonra da Hz. İbrahim'in evlâtlarına kısaca değinilip Hz. Lût kıssasına geçilmiştir. Burada da Hz. Lût'un kavmine olan daveti aktarılmış, yola getiremediği kavminin helâki anlatılırken de azâb için gelen ve Hz. İbrahim'e konuk olan meleklerden söz edilmiştir.⁶⁴

1.4. Kıssanın Ana Kahramanları

Kıssada zikri geçen en önemli şahıslar Hz. İbrahim, onun hanımı ve Hz. Lût'tur. Ancak Kur'an, ismi geçen şahısların biyografilerini ve fiziksel özelliklerini vermez. Kur'an'da kıssanın ana mesajına yoğunlaşılır, kıssanın kahramanlarına ise verilmek istenen mesaja etki edecek kadar yer verilir.⁶⁵

⁵⁹ Said Havva, *el-Esâs*, 11: 117.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25: 59.

⁶¹ el-Enbiyâ 21/67-70; el-Ankebût 29/24; es-Saffât 37/97-98.

⁶² Meryem 19/48-49; el-Ankebût 29/26; es-Saffât 37/99.

⁶³ el-Enbiyâ 21/51-70.

⁶⁴ el-Ankebût 29/16-32.

⁶⁵ Kıssada zikri geçmesine rağmen (Hûd 11/71-73; ez-Zâriyât 51/29-30) adı verilmeyen Hz. İbrahim'in eşi (Sâre Vâlidemiz) hakkında Târîh kitapları oldukça ayrıntılı bilgiler vermişlerdir.

Kıssada zikri geçen baş kahramanlar, “müjde ve azâb melekleri” diye isimlendirilebilecek olan konuk elçilerdir. Hz. İbrahim’e gelen bu konuk elçiler dört sûrede geçmektedir.⁶⁶ Kur’an bunları farklı kelimelerle vasıflandırmıştır. Lût kavmini helâke giden melekler öncelikle Hz. İbrahim’e uğramış ve ona bir erkek çocuğu müjdelemişlerdir. Bundan dolayı Kur’an’ın bazı ayetlerinde bu melekler “İbrahim’in konukları (صَنِيفِ إِبْرَاهِيمِ) / zayfî İbrâhîm)” diye isimlendirilmiş,⁶⁷ bazı âyetlerde de bu konuklardan “elçilerimiz (مُسَلَّمًا / rusulunâ)” diye bahsedilmiştir.⁶⁸ Muhtelif sûrelerin farklı âyetlerinde aktarıldığı gibi, Lût kavmini helâk etmeye giderken, Hz. İbrahim’e çocuk müjdesi vermek için konuk olan bu elçilerin, sunulan kızartılmış semiz bir buzağayı yemediklerinden,⁶⁹ melekler olduğu anlaşılmıştır.

Kur’an’ın değindiği fakat isimlerini zikretmediği bu meleklerin başında Cebrail’in olduğunda görüş birliği olmakla beraber, yanındaki diğer meleklerin kimler ve kaç kişi oldukları ihtilâflıdır. Fakat genel kabûle göre âyetlerdeki “elçilerimiz” ve “konuklar”⁷⁰ şeklinde çoğul sigasından bunların en az üç kişi olup diğer ikisinin de Mikâil ve İsrâfil oldukları belirtilmiştir.⁷¹ Bu melekler Hz. İbrahim ve Hz. Lût’un yanına genç ve güzel bir sûrette,⁷² yürüyerek gelmişlerdir.⁷³ Bu meleklerin gerek Hz. İbrahim ile gerekse Hz. Lût ile yaptıkları konuşmalar ilgili ayetlerde yer almıştır.⁷⁴ Bu melekler Hz. Lût’un evinde iken, haberi alır almaz kavmi koşup gelmiş ve konuklara saldırmak istemişlerdir. Bu esnada meleklerin, bu azgın insanların gözlerini kör ettikleri

Geniş bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 1: 151, 175, 184; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 150, 160-162, 174; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 100,119,123; Sa'lebî, *'Arâisu'l-Mecâlis*, 80; İbn Haldun, *Târîh*, 2: 38.

⁶⁶ Hûd 11/69-83; Hicr15/51-77; el-Ankebût 29/31-35; ez-Zâriyât 51/24-37.

⁶⁷ Hûd 11/78; Hicr15/51, 68; el-Ankebût 29/31-35; ez-Zâriyât 51/24.

⁶⁸ Hûd 11/69, 77; el-Ankebût 29/31, 33.

⁶⁹ Hûd 11/69-70; ez-Zâriyât 51/26-28.

⁷⁰ Tekil ve çoğul için kullanılan “zayf” kelimesi “misafir” ve “misafirler” anlamına gelse de özellikle Hicr 15/68’de “Hâulâi zayfî/bunlar benim misafirlerimdir” ifadesindeki kelimenin çoğul anlamında kullanıldığı anlaşılmıştır. Geniş bilgi için bk. Râğîb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi garibi'l-Kur'an* (İstanbul: Kahraman Yayınevi, 1986), 444.

⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18: 371.

⁷² Melekler başka bir sûrette de gelebilirlerdi. Fakat “*el-cezâu min cinsi'l-amel/ ceza, yapılan işe göre uygulanır.*” kaidesine kavmin hâlet-i rûhiyyesine göre şekil almışlardır. “İyiliğin karşılığı iyilik olduğu” (er-Rahman 55/60) gibi kötülüğün karşılığı misliyle verilebilir. (Yûnus 10/27; el-Kasas 28/84; eş-Şûra 42/40). Lût kavmi çeşitli hile ve plânlar tertiplerken Allah’ın da kendine has plânları vardı. (Âl-i İmrân 3/54; el-Enfâl 8/30; en-Nahl 16/26; et-Tarik 86/15-17). Ancak Allah (c.c.) bazen mühlet verse de ihmal etmez (el-A’raf 7/182-183).

⁷³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17: 23 (Hûd 11/69-83’ün tefsiri); Taberî, *Târîh*, 1: 177; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 160-161; İbnu'l-Cevzî, *et-Tebsıra* 1: 154.

⁷⁴ Hûd 11/69-81; el-Hicr 15/52-65; el-Ankebût 29/31-34; ez-Zâriyât 51/25-34.

Kur'an'da haber verilmiştir.⁷⁵ Gözleri kör olan saldırganlar birbirlerine tutunup kaçarlarırken ertesi sabah yine geleceklerini söylemişlerdir. Fakat melekler Hz. Lût ve ailesini şehir dışına çıkardıktan sonra sabah saatlerinde şehrin altını üstüne getirip içindekilerin tamamını helâk etmişlerdir.⁷⁶ Kur'an'ın öz olarak anlattığı, sahîh hadislerde ise yer almayan bu meleklerin sayıları, isimleri ve Hz. İbrahim'le başka ne tür konuşmalar yaptıkları gibi hususların İsrâiliyyât'tan olma ihtimali yüksektir.⁷⁷

1.5. Hz. İbrahim'in Meleklerle Mücadelesi: Soru ve İtiraz

Âyetlerde açıkça zikredildiği üzere Hz. İbrahim, Allah'ın elçilerine itiraz edip onlarla tartışmaya girişmiştir. Hz. İbrahim gibi bir peygamberin Allah'ın elçileriyle mücadele edip bu azgın kavim için azabın ertelenmesini istemesi fakat bu mücadelesinin fayda ve sonuç vermemiş olması gibi hususlar dikkat çekicidir.

Hz. İbrahim'in meleklerle tartışması Hûd ve Ankebût sûrelerinde geçmektedir. Bunlardan Hûd sûresinde konu şöyle anlatılmıştır: "İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lût kavmi hakkında bizimle mücadeleye başladı. İbrahim cidden yumuşak huylu, bağı yanık, kendisini Allah'a vermiş biri idi. (Melekler dediler ki): 'Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Çünkü Rabbinin (azap) emri gelmiştir.' Ve onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir!" (Hûd 11/74-76). Ankebût sûresinde de konu şöyle aktarılmıştır: "Elçilerimiz İbrahim'e (oğul ihsan edeceğimize dair) müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: 'Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim kimselerdir.' (İbrahim) dedi ki: 'Ama orada Lût var?!' (Melekler): 'Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna; o, (azapta) kalacaklar arasındadır.' diye cevap verdiler" (el-Ankebût 29/31-32).

Görünüşte bir tekrar varmış gibi zannedilen bu iki sûredeki ayetler aslında birbirini izah eder mahiyettedir. Birinci sûrede Hz. İbrahim meleklerle tartışarak azâbın ertelenmesini istemiş ancak bu isteği kabul görmemiştir. İkinci

⁷⁵ el-Kamer 54/37.

⁷⁶ Hûd 11/81-83; el-Hicr 15/72-74; Sa'lebî, 'Arâisu'l-Mecâlis, 107; Taberî, *Târîh*, 1: 179-183.

⁷⁷ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 361, 370. Tevrat'ta bu meleklerin üç kişi olup Hz. İbrahim'e konuk oldukları, Hz. İbrahim'in kendilerine sundukları yemeklerden yedikleri anlatılmıştır (Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 18/2-8.). Ancak bu tür iddialar Kur'an'ın melek anlayışına tamamen aykırıdır. Bilgi için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 161-162.

sûrede ise Hz. İbrahim, toplumun helâk edilmesindeki itiraz gerekçesini dillendirerek orada Hz. Lût'un olduğunu söylemiştir. Melekler de buna karşılık; "Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz..." cevâbını verince Hz. İbrahim tekrar itiraz etmemiştir.⁷⁸ Bu tartışmanın ardından "Hiç şüphesiz o; yumuşak huylu, bağıryanık ve (Allah'a) yönelen biriydi." (Hûd 11/75) buyurmak sûretiyle Yüce Allah, İbrahim'e kızmadığını bildirmiş ve onu övmüştür. Hz. İbrahim'in meleklerle itirazı şu açılardan da ele alınabilir: Bir toplum ne kadar haktan sapmış olursa olsun içlerinde onları ıslah etmeye çalışan birileri varsa Yüce Allah orayı helâk etmez.⁷⁹ Hz. İbrahim de bu yüzden "Peki orada Lût var!?" diyerek itiraz etmiştir. Bir diğer husus da Hz. İbrahim, biraz mühlet verilirse belki içlerinden imana yönelip rahmete nail olan olur diye düşünmüş, melekler ise mutlak emrin derhâl yerine getirilmesini istemişlerdir. Yani Hz. İbrahim emrin şartının hasıl olmadığını, melekler ise şartların tahakkuk ettiğini söylemişlerdir.⁸⁰

Kaynaklarda Hz. İbrahim'in meleklerle daha uzun bir tartışma yaptığı zikredilmişse⁸¹ de Kur'an için özünü verip Hz. İbrahim'in itirazını "Peki ama orada Lût var!?" kaydıyla özetlemiştir. Nitekim Hûdeybiye barış anlaşmasından önce Mekkelilerin zulümlerini engellemek için onlarla savaşmak üzere Peygamberimiz'e biat edenleri Allah övmekle beraber,⁸² iman ettiği halde Mekke'de imanını gizleyen bazı müminlerin varlığından dolayı oraya saldırılmasına izin vermemiştir.⁸³

2. Kıssadaki Edebî İncelikler

Bu bölümde, söz konusu kıssanın aktarıldığı ayetlerde dikkat çeken farklı kelime ve deyimlerin kullanımlarına işaret edilecektir: Bunlardan bir kısmı kıssadaki önemli bazı konular bağlamında değerlendirilecektir:

2. 1. Meleklerle Hz. İbrahim'in Selamlaşması

⁷⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 178-179; Şarâvî, *Kaşâsu'l-enbiyâ*, 2: 682.

⁷⁹ Hûd 11/117.

⁸⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18: 376-377.

⁸¹ Taberî, *Târîh*, 1: 178; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 1: 179, *Tefsîr*, 4: 335 (Hûd 11/74-76'nın tefsiri); İbnu'l-Cevzî, *et-Tabsıra*, 1: 151; Sa'lebî, 'Arâisu'l-Mecâlis, s.106; Cezâîrî, *es-Seyyid Nimetullah, en-Nûru'l-mubin fî kaşâsi'l-enbiyâ ve ve'l-murselîn*, thk. el-Hacc Muhsin Akil, (Beyrut: Dâru'l-Belaga, 1997/1417), 168-169; Şarâvî, *Kaşâsu'l-enbiyâ*, 2: 682.

⁸² el-Fetih 48/18.

⁸³ el-Fetih 48/24-25. Geniş bilgi için bk. el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 16: 286-286; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Şafoetu't-tefâsîr* (Mekke: Dâru's-Sâbûnî, 1979), 3: 210-211.

Hz. İbrahim'in konuklarının anlatıldığı Hicr sûresinde selamlaşma şekli ile Zâriyât sûresindeki selamlaşma farklıdır. Zâriyât sûresinde konuşma şu şekilde geçmiştir: “*إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُّكْرُونَ* / İz dehalû aleyhi fe kâlû selâmen. Kâle selâmun kavmun munkerûn / Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, (içinden), “Bunlar, yabancılar” demişti.”⁸⁴ Hicr sûresinde ise karşılıklı konuşma şöyle geçmiştir: “*إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا* / İz dehalû aleyhi fe kâlû selâmen kâle innâ minkum vecilûn /Onun yanına girdikleri zaman, “Selam!” dediler. (İbrahim:) Gerçekten biz sırf sizden çekinmekteyiz, dedi.”⁸⁵ Burada dikkat çeken husus şudur: Selamın îadesi ikramı gerektirir. Bu yüzden Zâriyât sûresinde Hz. İbrahim'in, meleklerin selamına karşılık vermesi başlı başına bir ikram sayılmış ve “İbrahim'in ikram edilen misafirleri”⁸⁶ denilmiştir.⁸⁷ Hicr sûresinde ise melekler selam verdiği halde korku ve panik içinde olan Hz. İbrahim selama karşılık vermemiş ve o sûrede sadece “İbrahim'in konukları” denilmiş, “ikram” sıfatı eklenmemiştir.

Zâriyât sûresinde Hz. İbrahim'in selamı meleklerin selâmından daha üstün konumdadır.⁸⁸ Çünkü melekler “selâm” kelimesini “selâmen” şeklinde mansûb kullanmışlardır. Bu da Arapça'da fiil cümlesi olarak “Nusellimu selâmen” tarzında anlaşılır. Hz. İbrahim ise “selâm” kelimesini “selâmun” şeklinde merfû kullanmıştır. Bu da isim cümlesi olup “ve aleykum selam” tarzında anlaşılır. Diğer bir ifadeyle fiil cümlesi yeni bir oluşu gösterirken isim cümlesi sübût ve kararlılığı gösterir. İsim cümlesi her zaman fiil cümlesinden daha güçlü ve daha kalıcıdır.⁸⁹ Hz. İbrahim'in selamının daha güzel ve üstün olması da bu konukların ikrama mazhar olduğunu gösterir. Hicr sûresinde ise böyle bir durum söz konusu olmadığından orada ikramdan bahsedilmemiştir.⁹⁰

Hz. İbrahim “selâmun aleykum” demesi gerekirken haberi hazfedip sadece “selam” demiştir. Şu var ki haziften sonra anlamda bir problem yoksa

⁸⁴ ez-Zâriyât 51/25.

⁸⁵ el-Hicr 15/52.

⁸⁶ ez-Zâriyât 51/24.

⁸⁷ Fâdıl b. Sâlih es-Samerrâî, *Lemesâtun beyâniyyetun fi nuşûşin mine't-tenzîl* (Ammân: Dâru Ammâr, 1435/2014), 78-79.

⁸⁸ Nitekim Nisa 4/86. ayette alınan selamın verilen selamdan daha üstün, daha güçlü ve daha güzel olması emredilmiştir.

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28: 175-176; Abbas, *Kaşasu'l-Kur'an*, 283.

⁹⁰ Samerrâî, *Lemesâtun beyâniyye*, 80.

sözü kısa tutmak daha güzeldir. Bunun Kur'an'da başka örnekleri de vardır.⁹¹ Burada selam kelimesinin "nekra" kullanılması da umumiyet ifade edip her yönüyle selamı içine alması içindir. Bunun da Kur'an'da örnekleri vardır.⁹² Bütün bunlar selamlaşmanın kısa, veciz ve güzel bir örneğidir.⁹³

Zâriyât sûresinde Hz. İbrahim gelen konukların selamını daha güzel bir şekilde almış, bir ürperme hissetse de bunu içinde gizlemiş ve kendi kendine "(Bunlar) Tanınmayan bir topluluk" (ez-Zâriyât 51/25) demiştir. Yani Hz. Lût'un, melekleri karşılama sırasında olduğu gibi elçileri muhâtab alıp da onlara direkt "Şüphesiz siz tanınmayan bir topluluksunuz" (el-Hicr 15/62) dememiştir. Şu var ki Hz. Lût'un bu ifadeleri gayet normaldir, çünkü melekler Hz. Lût'a geldiklerinde onların melek olduğunu anlayamamış ve kavminin bir fenalık yapacağından korktuğu için onlara "burada ne işiniz var?" dercesine garipseme ve yadırgama duygusunu ifade etmiştir.⁹⁴

2.2. Gelen Konuklardan Dolayı Hissedilen Korku İfadesi

Melekler Hz. İbrahim'e geldiği esnada, onun o anki psikolojik durumuna iki farklı âyette şöyle işaret edilmiştir: " فَالِإِنَّا مِنْكُمْ وَجُلُونَ / Qāle innâ minküm vecilûn / (İbrahim:) 'Biz sırf sizden çekinmekteyiz' dedi." Melekler: " فَالُوا لَا تَوْجَلْ / Qālû lâ tevcel / 'Korkma!' dediler." (el-Hicr 15/52-53)

Bu ayetlerin ilkinde geçen "Biz sizden korkmaktayız, ürpermekteyiz" ifadesinden anlaşıldığına göre bu esnada Hz. İbrahim'in ailesi de orada olup hepsi bu korku durumunu hissetmiştir. Ama nedense bir sonraki ayette melekler çoğul ifade kullanmayıp "Korkmayınız" dememiş, sadece Hz. İbrahim'i muhatap alıp "korkma!" demişlerdir. Burada, ilk bakışta akla gelmeyen bir edebî inceliğin, başka bir hikmet ve gâyenin olabileceğini düşünmek lazımdır. Bunun için de, Hz. İbrahim'le konukları arasında diğer sûrelerde (Hûd, Hicr, Ankebût ve Zâriyât) geçen diyalogların, konuşmaların ve

⁹¹ Yusuf 12/18; Zuhruf 43/89.

⁹² Meryem 10/47; Yasin 36/58; Saffât 37/79; Ra'd 13/23-24.

⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18: 372-373.

⁹⁴ Hz. İbrahim ve Hz. Lût'un gelen elçileri tanımayıp onları "kavmun münkerûn/ tanınmayan kimseler" (el-Hicr 15/62; ez-Zâriyât 51/25) şeklinde nitelendirmiş olmaları da dikkat çeken bir husustur. Hz. İbrahim ve Hz. Lût bunları bu sûrette ilk kez görmekte ve tuhaf hallerinden ötürü de "siz tanınmayan ve yadırganacak bir topluluksunuz" demişlerdir. Çünkü melekler güzel genç delikanlı sûretine bürünüp insan şeklinde gelmişler, sunulan en leziz yemeği yememiş ve o tehlikeli ortamda rahatça oraya gelebilmişlerdi. Bu da o ortamda her misafirin yapacağı bir iş değildir. Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19: 154.

tavırların incelenmesi, bu ayetlerin karşılaştırılarak benzer ve farklı ifadelerin tespit edilip incelenmesi gerekir. Bu bağlamda Kur'an'ın değişik sûrelerinde, meleklerin gelişi esnasında Hz. İbrahim'in hissettiği korkuya dair farklı kelimeler kullanılmıştır:

Hûd 11/70. ve Zâriyât: 51/28. ayetlerde “لَا تَخَفْ / lâ tehaf / Korkma!” denilmiş, Hicr 15/53. ayette ise “لَا تُؤْجِلْ / lâ tevcel / Korkma!” denilmiştir. Bu kıssayla ilgili ayetlerde “korku” kavramına dair farklı kelimeler kullanılmıştır:

a) خَافَ يَخَافُ خَوْفًا وَخَيْفَةً / Hâfe / yeħâfu / ħavfen ve ħîfeten: Korkmak, sakınmak, çekinmek, endişe duymak anlamlarına gelir. Buna göre havf kelimesi; zannedilen veya bilinen bir emareden ötürü istenmeyen bir şeyi beklemek demek olup zıddı güven duygusudur (el-emn). Bu kelime hem maddî hem de manevî hususlar için kullanılır. “Hîfeh” ise insanın içinde bulunduğu korku durumudur. “Hîfeh” masdarı, bazen “havf” anlamında kullanılmış olsa da⁹⁵ korkunun, kişinin içine iyice sinmiş, onun ayrılmaz bir durumu olduğunu bildirmek için “havf” değil, “hîfeh” kelimesi kullanılır. Nitekim bir ayette “Musa kendi içinde tarifi belirsiz bir korku hissetti.” (Tâhâ 20/67) denilirken de “hîfeh” kelimesi kullanılmıştır.⁹⁶

b) وَجَلَّ يُوْجِلُّ وَجَلًّا / Vecile/yevcelu/vecelen: Korkmak, ürpermek, korku hissetmek⁹⁷ anlamlarına gelmektedir.⁹⁸

c) رَاَعَ يَرُوعُ رَوْعًا / Râ'a/yerû'u/rav'an: Korkmak, ürpermek, dehşet ve paniğe kapılmak⁹⁹ demektir.¹⁰⁰

“Havf” kelimesi ile “vecel” kelimesi arasında bazı nüanslar vardır. Şöyle ki “havf” kelimesi müteaddî olup mef'ûlünü direkt alırken “vecel” kelimesi müteaddî olmayıp mef'ûlünü harf-i cerle alır. Ayrıca bunların sigâ ve babları da farklıdır. Bu da mana farkına yol açmaktadır. Havf daha genel ve yüzeysel bir korku iken, vecel daha özel, daha derin ve bilinçli bir korku türünü ifade eder. Havf cezâyı düşünerek korkmak iken vecel gözden düşme korkusunu ifade

⁹⁵ er-Ra'd 13/13; er-Rûm 30/28.

⁹⁶ İsfehânî, *el-Mufredât*, 229-230.

⁹⁷ el-Enfal 8/2; el-Hicr 15/52-53; el-Müminûn 23/60.

⁹⁸ İsfehânî, *el-Mufredât*, 807.

⁹⁹ Hûd 11/74.

¹⁰⁰ İsfehânî, *el-Mufredât*, 302.

eder.¹⁰¹ Dolayısıyla içinde bulunulan duruma göre Hûd ve Zâriyât sûrelerinde “korku” kavramını ifade etmek için farklı kelimeler kullanılmıştır.

Korkuya dair kullanılan ifadeler farklı olduğu gibi kıssanın anlatıldığı sûrelerde kullanılan tabirler ve cümleler de farklıdır. Şöyle ki Hûd ve Zâriyât sûrelerinde “وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً” / ve evcesse minhum hîfeten / Onlara dair içinde tarifi belirsiz bir korku hissetti” buyrulunca, buna uygun “لَا تَخَفْ” / Lâ tehaf/ Korkma!” denilmiş; Hicr sûresinde ise “إِنَّا مِنْكُمْ وَجُلُونَ” / Innâ minkum vecilûne / Biz sadece sizden korkmaktayız” denilince buna uyumlu olması için de “لَا تَوْجَعَلْ” / Lâ tevcel / Korkma!” buyrulmuştur.

Konuklar; Zâriyât sûresinde “ikram görmüş” diye nitelendirilmişken, Hicr sûresinde bu şekilde nitelendirilmemişlerdir. Çünkü bu ifadelerin bağlamına baktığımız zaman; Zâriyât sûresinde Hz. İbrahim, onlara karşı korkusunu içinde gizlerken Hicr sûresinde direkt yüzlerine karşı “Biz sırf sizden çekinmekteyiz” demiştir. Dolayısıyla Zâriyât sûresinin bağlamı ikrama uygundur. Çünkü ikram edilecek konukların yüzüne karşı “sizden korkuyoruz” denilmez. Açıkta “sizden çekiniyoruz” denilen konuklara da ikram edilmez. Ayrıca Hicr sûresindeki Hz. İbrahim’in bu psikolojik durumu ve korkunun şiddetine dair açıklamalar “ikram edilmiş” ifadesinin kullanılmasına uygun düşmez. Çünkü ikram ortamında psikolojik rahatlığa ihtiyaç duyulur. O rahatlık da Hicr sûresindeki anlatım tarzında yoktur. Bu nedenle her sûrenin ta’bîr ve ifadeleri tam yerli yerindedir. Bir diğer husus da Hicr sûresindeki korku hali Zâriyât sûresinde olandan daha çok ve şiddetli olduğu için Hicr sûresinde direkt yüzlerine karşı “Biz sadece sizden korkmaktayız”¹⁰² denilmiş ve başında “inne” te’kîd edatı bulunan isim cümlesi kullanılmıştır. Yine bu sûrede süreklilik, kalıcılık ve aşırı korkuyu ifade eden sıfat-ı müşebbehe vasfı kullanılmış, ayrıca korku bütün hane halkını kapsayacak tarzda çoğul kullanılmıştır. Hâlbuki Zâriyât ve Hûd sûrelerinde bu korku pekiştirilmeksizin fiil cümlesi ile ve sadece Hz. İbrahim’i ilgilendirecek

¹⁰¹ Ebû Hilal el-Hasen b. Abdillâh el-’Askerî, *el-Fûrûku’l-luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selîm (Kâhire: Dâru’l-İlmi ve’s-Sekâfeti, ts.), 243; Mecdüddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Beşâiru zevi’t-temyîz fi kitabillahi’l-’azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kâhire: el-Meclisu’l-’A’lâ li’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1426/1996), 2: 546, 5: 165.

¹⁰² el-Hicr 15/52.

tarzda müfred kullanılıp "içinde onlardan ötürü belirli belirsiz bir ürperti hissetti" denilmiştir.¹⁰³

Hûd ve Zâriyât sûrelerinin her ikisinde de "korkma!" denildikten sonra farklı ifadelerle başka bir konu anlatılmıştır. Hûd sûresinde (11/70) "Korkma!" ifadesinin ardından "Biz Lût kavmine gönderildik" denilerek inananlara karşı herhangi bir tehlikenin olmadığı belirtilmiştir. Zâriyât sûresinde (51/28) ise "Korkma!" denildikten sonra "onu bilgin bir çocuk ile müjdelediler" denilmiş, tamamen sevinçli bir haber/müjde verilmiştir. Burada önce tehlike ve korku giderilmiş, sonra da güzel şeyler sunulup müjdeli haber verilmiştir.

2.3. Hz. İbrahim'in Konuklarına İkrâmı

Kıssada dikkat çeken hususlardan biri de Hz. İbrahim'in hiç beklemeden konuklarına ikram yapması ve bu esnada farklı ifadelerin kullanılmasıdır. Ayeterde belirtildiğine göre, Hz. İbrahim her ne kadar melekleri tanımayıp onları yadırgamış olsa da hemen koşarak onlara besili bir buzağı getirmiştir. Kıssanın iki farklı sûrede yer alan muhtevası arasında benzerlik olup ifadeler birbirine yakın olmasına rağmen yine de farklı anlatım ve ifade tarzları dikkat çekmiştir. Şöyle ki Hûd sûresinde (11/69) "بِعِجْلِ حَبِيدٍ / bi 'iclin hanîz / kızartılmış bir buzağı" denilirken, Zâriyât sûresinde (51/26) "بِعِجْلِ سَمِينٍ / bi 'iclin semîn / besili bir buzağı" denilmiştir. Bu iki farklı ifadenin kullanılması bir konunun iki farklı yönüne vurgu yapmak içindir.¹⁰⁴

Hz. İbrahim'in hanımı; misafirlere ikramdan söz edildiği, korku ve paniğe yer olmadığına belirtildiği esnada ortaya çıkarken; misafirlere ikramdan bahsedilmediği, korku ve paniğin hakim olduğu zamanda ortalıkta gözükmeyip söze de karışmamıştır. Meselâ; ikramın söz konusu olduğu esnada Hz. İbrahim'in hanımından Zâriyât sûresinde şu şekilde bahsedilmiştir: "...ve ona bilgin bir oğul müjdelediler. Karısı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: 'Ben kısır bir kocarıyım!' dedi. Onlar: 'Bu böyledir. Rabbin (böyle) buyurmuştur. O, Hakîmdir, Alîmdir' dediler." (ez-Zâriyât 51/28-30) Hûd sûresinde ise durum şöyle anlatılmıştır: "Ayakta duran hanımı (bu sözleri duyunca) güldü. Biz de ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yakub'u müjdeledik. (İbrahim'in hanımı:) 'Vay başıma gelene! Ben bir koca karı, bu kocam da bir

¹⁰³ Samerrâî, *Lemesâtun beyâniyye*, 80.

¹⁰⁴ Abbas, *Kaşşu'l-Kur'ân*, 302, 326.

ihtiyarken çocuk mu doğuracağım? Kuşkusuz bu şaşılacak (hayret) bir şey!' dedi. (Melekler de); 'Ey hane sahibi! Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketi sizin üzerinizdir.' O övülmeğe lâyık ve şanı yüce olandır.' dediler" (Hûd 11/71-73).¹⁰⁵ Dolayısıyla her bağlamın kendine uygun bir ifade tarzı olup her sûrede olayın farklı bir boyutu ele alınmıştır.

Ayrıca söz konusu kıssanın bu tarzda ifade edilmesinde önemli misafirperverlik adabı da bulunmaktadır. Şöyle ki Hz. İbrahim'in, meleklerin selâmına daha güzel selâm ile karşılık vermesi, misafirler için farkına varmadan gizlice ve hızlıca yemeği getirmesi, yemeğin en güzel ve lezizinden; genç, besili ve kızartılmış bir buzağının etinden olması, "buyurun sofraya yaklaşın!" demeyip yemeği önlerine yaklaştırması, emir vermeyip nezaket ve rica tarzında "yemez misiniz?" demesi ve hatta korkusunu içinde gizlemesi gibi hususların tamamı bir anlamda ikram kabîlindedir.¹⁰⁶ Oysa Hicr sûresinde, Hz. İbrahim, korkusunu çok daha âşikar belirtmiş ve de direkt yüzlerine karşı "Biz sadece sizden korkmaktayız" demiş, ikramdan ise hiç bahsedilmemiştir.¹⁰⁷

2.4. Konukların Hz. İbrahim'e Müjdesi

İlgili ayetlerde¹⁰⁸ elçilerin Hz. İbrahim'e getirdiği müjdeli haber çeşitli sûrelerde farklı tarzlarda aktarılmıştır:

Hûd 11/71. ayette "Biz onu/hanımını müjdeledik / fe beşşernâhâ / فَبَشِّرْنَاهَا " şeklinde; Hicr 15/53. ayette "Biz seni/İbrahim'i müjdeleriz / nubeşşiruke / نُبَشِّرُكَ " şeklinde; Saffat 37/101. ayette "Biz onu/İbrahim'i müjdeledik / fe beşşernâhu / فَبَشِّرْنَاهُ " şeklinde; nihâyet Zâriyât 51/28. ayette ise "Onlar onu/İbrahim'i müjdelediler / ve beşşerûhu / وَبَشِّرُوهُ " şeklinde ifade edilmiştir.

Bu âyetlerin bağlamına bakıldığında, Hz. İbrahim, elçilere korku ve endişesini dillendirince onlar da kendisine bir müjde vermişlerdir. Hicr sûresinde bu durum şöyle aktarılmıştır: "(Hz. İbrahim:) Şüphesiz biz sadece sizden korkmaktayız" deyince melekler "Şüphesiz biz seni bir bilgin çocuk ile müjdeliyoruz." demişlerdir. Bu diyalogda, "inne" pekiştirme edatı, "biz" zamîri ve isim cümlesi kullanmışlardır. Zâriyât sûresindeki ifadeler ise daha farklıdır.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 160-162.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 7: 421; Samerrâî, *Lemesâtun Beyâniyye*, 80-82.

¹⁰⁷ Samerrâî, *Esrâru'l-beyân*, 102-103.

¹⁰⁸ Hûd 11/69, 74; el-Ankebût 29/31.

Şöyle ki Hz. İbrahim'den bahisle "O, içinde sırf onlardan ötürü tarifi belirsiz bir ürperti hissetti" denilince, meleklerle ilgili olarak da "Onlar, onu bir bilgin çocuk ile müjdelediler" denilmiştir. Burada ise, üçüncü şahıs (gâib) zamirleri ve fiil cümlesi kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi her ifade ve cümle yerli yerindedir. Korku/panik (vecel) isim cümlesi ile ifade edilince müjde de isim cümlesi ile ifade edilmiştir. Aynı şekilde korku (havf) fiil cümlesi ile ifade edilince müjde de fiil cümlesi ile ifade edilmiştir. Kıssada meleklerle Hz. İbrahim'in karşılıklı konuşması esnasında "müjde" kelimesinin en çok geçtiği ayetler şöyledir:¹⁰⁹

"Dediler ki: 'Korkma; biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz. (نُبَشِّرُكَ / nubeşşiruke)' (İbrahim:) 'Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni mi müjdelediniz? (أَبَشَّرْتُمُونِي / e-beşşertumûnî) Peki beni ne ile müjdeliyorsunuz?' (نُبَشِّرُونَ / tubeşşirûne) deyince sana gerçeği müjdeledik, (بَشَّرْنَاكَ / beşşernâke)', dediler." (el-Hicr 15/53-55).

Melekler müjdeyi muzari kalıbıyla verip "müjdeliyoruz" derlerken, Hz. İbrahim işi kesinleştirmek için mâzî kalıbıyla sorup "müjdelediniz mi?" demiştir. Ancak işin mahiyetini iyice öğrenmek için onların sözüne uygun olarak da tekrar muzari kalıbıyla sorup "müjdeliyorsunuz" demiş, onlar ise Hz. İbrahim'in tekid amaçlı mâzî sigası ile sorduğu soruya yine mâzî sigası ile cevap verip "müjdeledik" demişlerdir. Böylece konu aktarılırken karşılıklı diyalogların ve kullanılan ifadelerin de titizlikle seçildiği görülmektedir.¹¹⁰

2.5. Müjde Karşısındaki İtiraz

2.5.1. Hz. İbrahim'in İtirazı

Hicr sûresinde Hz. İbrahim, kendisine bir çocuk müjdelenmesine itiraz edip bu durumu garip karşılamış ve "Beni mi müjdelediniz, bana ihtiyarlık gelip çatmışken artık beni neye dayanarak müjdeliyorsunuz?"¹¹¹ demiştir. Görüleceği üzere; meleklerin görüntüleri ona korku salmış, içinde bir şüphe uyandırmış, söz ve fiilleri ise onda bir endişe meydana gelmiştir. Ayrıca, bu

¹⁰⁹ Samerrâî, *Lemesâtun beyâniyye*, 81.

¹¹⁰ Ayrıca Hz. Hûd sûresinde Hz. İbrahim'in hanımı söze karıştığı için ona Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb müjdelenmiş, Hz. Saffât sûresinde ise eşi söz konusu olmayıp kurban edilecek çocuk Hz. İbrahim'in kendisine müjdelenmiştir.

¹¹¹ el-Hicr 15/54.

kişilerin, evine girmelerinden dolayı rahatsız olduğunu açığa vurmuş, verdikleri müjdeyi de garipseyip yadırgamıştır. Buna karşılık Zâriyât sûresinde; Hz. İbrahim, verilen müjdeye karşı ne itiraz etmiş ne de müjdeyi yadırgamıştır. Çünkü ikram makamı; itiraz, yadırgama ve söylenenleri hafife almaya uygun değildir. Bir de bu müjdeleme esnasında; Hz. İbrahim kendine yakışan heybet ve vakar içinde işin aslını esasını öğrenmeye çalışırken, aynı olaya eşinin tepkisi daha farklı olmuştur. O, biraz heyecan, biraz sevinç ve neşe içerisinde, bazen elini yüzüne vurarak gülmüş, bir başka seferde çığlık atıp bağırılmış, bazen de “*Vay başıma gelene!*” diyerek şaşkınlığını belirtmiştir. Bu tavırlarda kadın ile erkeğin farklı kişilikleri görülmektedir.¹¹²

2.5.2. Hz. İbrahim’in Eşinin İtirazı

Ayetlerde Hz. İbrahim’in kısır ve yaşlı hanımının (Sâre), çocuk müjdesine tepkisi şöyle anlatılmıştır: “...ve ona bilgin bir oğul müjdelediler. Bunun üzerine hanımı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: ‘Ben kısır bir kocakarıyım!’ dedi. Onlar: ‘Bu böyledir. Rabbin (böyle) buyurmuştur. Hiç şüphesiz O, hakîmdir, ‘alîmdir’ dediler.” (ez-Zâriyât 51/28-30). Hz. İbrahim’in hanımının bu müjde karşısındaki şaşkın tavrı Hûd sûresinde ise şöyle ifade edilmiştir: “Ayakta duran hanımı (bu sözleri duyunca) güldü. Biz de ona İshak’ı, İshak’ın ardından da Yakub’u müjdeledik. (İbrahim’in hanımı:) ‘Vay başıma gelene! Ben bir koca karı, bu kocam da bir ihtiyarken çocuk mu doğuracağım? Kuşkusuz bu şaşılacak (hayret) bir şey!’ dedi. (Melekler de); ‘Ey hane sahibi! Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmet ve bereketi sizin üzerinizdir.’ O övülmeğe lâyık ve şanı yüce olandır’ dediler.” (Hûd 11/71-73).¹¹³

Hz. İbrahim’in hanımının gülüşüyle alakalı “dahike” fiilinin anlamı ve gülüşün sebeplerine dair çeşitli yorumlar yapılmışsa da tercihe layık olan görüşe göre hem çocuk müjdesini alması hem de her türlü ahlaksızlığı yapan Lût kavminin cezalandırılma haberi onun gülüşüne sebep olmuştur.¹¹⁴ Konunun çeşitli sûrelerdeki farklı yönlerinden bazıları da şunlardır:

Zâriyât sûresinde Hz. İbrahim’in hanımının müjdeyi duyduğu zaman, sevinç içinde ileri atılıp verilen haberden ötürü elini yüzüne çarptığı

¹¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28: 177; Abbas, *Kaşşu'l-Kur'an*, 330.

¹¹³ Geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 160-162.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18: 373-374.

anlatılmıştır. Hicr sûresinde ise böyle bir olaydan bahsedilmemiş, korkunun bütün ev ahalisini kapsadığına işaretle “Biz sadece sizden korkmaktayız” denilmiştir. Aynı şekilde, böyle bir ortamda evlerinin her tarafına korku salan bu garip kişilerden ötürü ürperip korkan bu yaşlı çaresiz hanım, köşesinde oturup kalmış, onların huzuruna çıkmamış ve onlara karşı bir şey söylememiştir. Zâriyât sûresinde ise korku bu denli kapsamlı olmamış ve Hz. İbrahim'in hanımı, onların huzuruna çıkıp sevincini ifade etmiştir.¹¹⁵

Diğer bir husus da Hûd sûresinde (11/73) konunun bitişinde “إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ / إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ” / İnnehû hamîdun mecîd” denilmişken Zâriyât sûresinde (51/30) “إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ / إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ” / İnnehû huve'l-ḥakîmu'l-'alîm” denilmiştir. Çünkü Hûd sûresinde “Allah'ın emrine mi şaşıyorsun?” denildikten sonra evin hanımı bunu tasdik edince, buna karşılık “hamîd ve mecîd” sözüyle, Allah'ın bu nimetine karşılık şükretmesi kendisine söylenerek bir anlamda uyarılmıştır. Çünkü hamîd, kendisinden güzel fiiller sâdır olan ve övgüyü hak eden zât demektir. Mecîd ise bizzat kendiliğinden övgüyü ve yüceltmeyi hak eden demektir. Zâriyât sûresinde ise “Allah'ın emrine mi şaşıyorsun?” denilmeyip o yaşlı hanımın hayretini giderecek başka bir şeye, yani Allah'ın hikmet ve ilmine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu ifadelerde kelimelerin sıralanışı da önemlidir. Şöyle ki hamîd fiil ile, mecîd ise söz ile alakalı olup, hamd ve duanın öncelikle fiil ile sonra da sözlü olarak yapılması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁶

Şuna da dikkat etmek gerekir ki Zâriyât sûresinde (51/28-30) 'alîm bir çocuğun müjdelendiği yerde “إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ / إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ” / İnnehû huve'l-ḥakîmu'l-'alîm” denilerek ayet sonlarındaki fâsılaların uyum sağlaması, Hûd sûresinde (11/73) ise ayet sonlarındaki kalkale harflerine uyum sağlanarak “إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ / إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ” / İnnehû hamîdun mecîd” denilmiş olması da apayrı bir güzellik ve harika bir ses ahengi oluşturmuştur.

¹¹⁵ Samerrâî, *Lemesâtun beyâniyye*, 82-83.

¹¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28: 178.; Abdulkadi b. Molla Huveys es-Seyyid Mahmud Âli Ğâzî'l-Ânî, *Beyânu'l-me'ânî* (Dimaşk: Matabatu't-Terakkî, 1382/1965), 4:150.

2.6. Müjdelenen Çocuğun Özelliği

Hız. İbrahim'e verilen çocuk (غلام / ğulâm) müjdesi de çeşitli sûrelerde farklı ifadelerle anlatılmış ve farklı vasıflarla nitelendirilmiştir.¹¹⁷ Bazen "غلام حليم / ğulâmin ħalîm" bazen de "غلام عليم / ğulâmin 'alîm" denilmiştir. Örneğin;

Saffat 37/101. ayette "حليم / ħalîm / Yumuşak başlı" vasfıyla "(Allah buyurdu ki): Biz onu olgun bir çocukla müjdeledik" denilmiş; Zâriyât 51/28. ayette "عليم / 'alîm" vasfıyla "(Melekler) onu bilgin bir çocukla müjdelediler" şeklinde ve Hicr 15/53. ayette de yine "عليم / 'alîm" vasfıyla "(Melekler dediler ki:) Biz seni bilgin bir çocukla müjdeliyoruz" şeklinde ifade edilmiştir.

Saffât sûresinde müjdelenen çocuk Hız. İsmail olup babasına karşı saygılı ve itaatkar davranmasından ötürü ħalîm denilmiştir. Nitekim ilgili sûrede "Ey babacım! Sana emredileni derhal yap! İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın, dayanıklı olduğumu göreceksin" (es-Saffât 37/102) ifadesine yer verilmiştir. Ayetlerin bağlamına göre ħalîm olan İsmâil, alîm olan İshak'tır. Çünkü Zâriyât sûresinde konu şöyle anlatılmıştır: "...ve ona bilgin bir oğul müjdelediler. Karısı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: 'Ben kısır bir kocakarıyım!' dedi. Onlar: 'Bu böyledir. Rabbin (böyle) buyurmuştur. O, hakîmdir, alîmdir' dediler." (ez-Zâriyât 51/28-30). Ayrıca Hız. İbrahim'in eşinin de dahil olduğu bu konuşma Hûd sûresinde şöyle yer almıştır: "Ayakta duran hanımı (bu sözleri duyunca) güldü. Biz de ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yakub'u müjdeledik." (Hûd 11/71).¹¹⁸

Bu ifadeler birleştirildiği zaman müjdelenen çocuğun aynı kişi olmadığı anlaşılmaktadır. İsmail müjdelenirken "yumuşak huylu, uysal çocuk (ğulâmin ħalîm)" tabiri kullanılmıştır. Zira boğazlanma emrine mutlak bir teslimiyet göstermiş olan çocuk hakkında böyle bir ifade uygundur. İshak müjdelenirken ise ilgili bağlamda işin sırrını bilmek (ilim) önemli olduğundan, "bilgili çocuk (ğulâmin alîm)" ifadesi tercih edilmiştir.¹¹⁹ ħalîm ve 'alîm diye nitelenen her iki çocuğun da İsmail veya İshak olduğu söylenmişse de bunlar çok itibar edilecek

¹¹⁷ İbnu'l-Kayyim el-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Funûnu'l-efnân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1408/1987), 443.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 160-162.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1: 161.

görüşler değildir.¹²⁰ Çünkü bir peygamberde bir özelliğin bariz ve önde olması diğer özelliklerin onda olmasını engellemediği gibi bir peygamberde olan bir özelliğin başka peygamberlerde olması da yadırganacak bir husus değildir. Nitekim Hz. İbrahim hakkında "Hiç şüphesiz İbrahim akıllı ve olgun, bağı yanık ve Allah'a yönelen biridir" (Hûd 11/75) denilmiş olması bu özelliklerin diğer peygamberlerde olmaması anlamına gelmez. Ayrıca Hz. İsmail akıllı ve olgun özelliklerinin bir çoğunu babasından almıştır. Saffât sûresinde anlatılan teslimiyeti, babasına karşı nezaketi ve akıllı olgun bir tarzda verdiği cevaplar onun "halîm" olduğunu gösterir. Orada Hz. İbrahim'in eşinden de, gelen elçi/konuk meleklerden de söz edilmemiş, Hz. İsmail'i, Allah "Biz onu halîm bir çocukla müjdeledik" (37/101) şeklinde haber vermiştir. Zaten Saffât sûresinde Hz. İsmail'in müjdelenişi ve kurban edilme teşebbüsü anlatıldıktan sonra Hz. İshak'ın müjdelendiği haber verilmiştir.¹²¹ Bu da kurban edilen halîm çocuğun Hz. İsmail olduğunu göstermektedir.¹²²

Hicr (15/53) ve Zâriyât (51/28) sûrelerinde Lût kavmini helâke giden melekler müjdeyi verirken Hz. İbrahim'in yanında ailesinin de olduğu bir gerçektir. Yanında eşi Sâre de vardır, ondan da Hz. İshak doğmuştur. Hz. İbrahim ve ailesine konuk olan meleklerin müjdeledikleri "bilgin çocuk/ğulâmin 'alîm" Hûd sûresinde (11/71) açıkça bildirildiği gibi Hz. İshak'tır. Ayrıca Allah, İsmail'i "Biz müjdeledik" buyururken, Hz. İshak'ın, meleklerin dilinden müjdelenmiş olması da dikkat çekicidir. Çünkü İsmail'in müjdelendiği yerde meleklerin konuk olması ve diyalogları söz konusu değildir.¹²³

2.7. Cümlelerdeki Takdîm-Te'hîr

Ayetlerde görüldüğü gibi Hz. İbrahim'in meleklerden korkup ürperdiğini anlatan ifade tarzlarında harf-i cerli kısmın (minkum / منكم ve minhum / منهم) yerinin değişmiş; isim cümlesinde haberden, fiil cümlesinde de mef'ûlden önce

¹²⁰ Mahmûd b. Hamza b. Nasr Ebû'l-Kâsım Burhanuddin el-Kirmânî, *Esrârü't-tekrâr fi'l-Şur'ân el-musemmâ el-burhân fi tevcîhi muteşâbihî'l-Şur'ân limâ fihi mine'l-hucceci ve'l-beyân*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 214-215.

¹²¹ Saffât 37/100-113.

¹²² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Şur'ani'l-'Azîm*, 3: 186; Sâbûnî, *Şafvetu't-tefâsîr*, 3: 39-40; a.mlf., *en-Nubuuvetu ve'l-enbiyâ*, 173-174; Abbas, *Kaşşu'l-Şur'ân*, 299, 344-345.

¹²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim Sadullah b. Cemaati'l-Kinânî Bedruddin, *Keşfu'l-me'ânî fi muteşâbihî'l-mesânî*, thk. Abdulcevad Halef (Mansûre: Dâru'l-Vefa, 1410/1990), 308.

gelmiş olması edebî açıdan dikkat çeken ve incelenmesi gereken bir husustur. Şöyle ki:

Üçüncü şahıs (gâib) zamiri olan “o, onlar” ifadesinin ve fiil cümlesinin kullanıldığı Zâriyât sûresinde “ فَأَوْجَسَ خِيفَةً مِنْهُمْ / fe evcese hîfeten minhum/ İçinde onlardan ötürü tarifi belirsiz bir ürperti hissetti.” denmemiş, bunun yerine “car-mecrûr” (منهم) takdim edilerek, “ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً / fe evcese minhum hîfeten/ İçinde yalnızca onlardan ötürü tarifi belirsiz bir ürperti hissetti.”¹²⁴ denilmiştir. Bu takdîm tarzı, tahsîs ve kasr ifade eder. Yani başka bir şeyden veya başka kişilerden dolayı değil, yalnızca onlardan ötürü bir ürperti hissettiği ifade edilmek istenmiştir. Eğer “minhum” ifadesi sonra gelseydi, bu takdirde sadece onlardan değil, başka bir şeyden ya da başkalarından korkma ihtimali de söz konusu olabilirdi. Bunun bir benzeri “ آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا / âmennâ bihî ve ‘aleyhi tevekkelnâ / Ona iman ettik ve sadece ona tevekkül ettik...” (Mülk 67/29) ayetinde de mevcuttur. “İman ettik” denilirken harf-i cerli kısım (بِهِ) başa alınmamıştır. Çünkü iman sadece Allah ile sınırlı olmayıp meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe ve kadere de iman edilir. Hatta bunlardan biri eksik oldu mu o iman, iman olmaz. Ancak “tevekkül ettik” derken harf-i cerli kısım (عَلَيْهِ) öne alınmış, hasr ve kasr ifade edilmiştir. Yani sadece ve sadece ona tevekkül edip, ona bağlandık denilmiş olmaktadır. Zira O’nun dışında melekler ve peygamberler de dâhil hiç kimseye tevekkül edilemez.¹²⁵

Yine birinci şahıs çoğul zamîri olan “biz” ifadesinin ve isim cümlesinin kullanıldığı Hicr sûresinde de harf-i cerli kısım fiilimsi olan haberden önce gelmiş “ إِنَّا مِنْكُمْ وَجَلُونَ / innâ minkum vecilûn / Biz gerçekten sadece sizden korkmaktayız”¹²⁶ denilmiştir. Eğer cümle düz kullanılıp da “ إِنَّا وَجَلُونَ مِنْكُمْ / innâ vecilûn minkum / Biz gerçekten sizden korkmaktayız” denilseydi hem o etkili mana oluşmaz hem de âyet sonlarındaki ses uyumu (fâsıla) tutmazdı. Ayrıca Hicr sûresinde cümle hem isim cümlesi hem de pekiştirmeli ve vurgulu kurulmuştur. Zâriyât sûresinde ise pekiştirilmeksizin ve daha hafif olan fiil cümlesiyle ifade edilmiştir. Böylece Hicr sûresinde harf-i cerli kısım öne

¹²⁴ ez-Zâriyât 51/28.

¹²⁵ Sabûnî, *Şafvetü’l-telefâsîr*, 3:347; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr fi’l-‘akîde ve’ş-şerîa ve’l-menhec* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1418/1998), 28: 126. Takdîm-Te’hîr konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Abbas, *Eşâlibu’l-beyân*, 107-114. Ayrıca Kasr konusu için bk. Abbas, *Eşâlibu’l-beyân*, 175-178.

¹²⁶ el-Hicr 15/52.

alınarak aynı anda hem mânâ hem de ayetlerin sonunda mûsikî uyumu meydana gelmiştir.

SONUÇ

Kur'an bir hidâyet ve i'câz kitabıdır. Amacı insanları uyarıp Allah'a kul olmalarını sağlamaktır. Bu maksat ve gâyeyi gerçekleştirmek için mümkün olan her vesileyi kullanmıştır. Bu amaçla kullandığı vesîle ve vasıtalarından biri de kıssalardır.

Bu araştırmada azgın, taşkın, yola gelmesi imkânsız olup azabı hak eden Lût kavmini helâke giderken Hz. İbrahim'e konuk olan ve ona imkânsız gibi görünen bir anda çocuk müjdeleyen meleklerin kıssası tefsîr ve belâgat açısından incelenmiş, araştırmada şu sonuçlara varılmıştır:

Kur'an hangi açıdan incelenirse incelensin ilahî bir mucize olduğu görülecek, ona mahlûkatın elinin te'sîr etmediği gibi onu değiştirmeye veya onun bir benzerini getirmeye de gücü yetmeyeceği anlaşılacaktır. Çünkü onun her sûre ve ayetinde, her ifade ve tabirinde, her cümle ve kelimesinde bir orijinallik, kendine has bir üstünlük bulunmaktadır. Onun hiçbir cümlesi ve kelimesi yerinden oynatılamaz, değiştirilemez; çünkü onun ifade ve deyimlerinde her şey yerli yerindedir.

Hz. İbrahim'in konuklarına dair bu araştırmada Kur'an kıssalarının sadece ilgili bölümünün maksadına ve amacına yönelik zikredildiği anlaşılmaktadır. Bir kıssa hangi sûrede yer alıyorsa söz konusu kıssa o sûrenin genel muhtevasına göre sunulmakta, ifade ve deyimler de ona göre seçilmektedir. Farklı sûrelerde farklı yönleri anlatılan kıssanın ifadeleri ve anlatım tarzı ilk bakışta aynı zannedilip, genel bir tekrar varmış gibi zannedilse de iyice araştırıldığında tekrarın olmadığı, orada kıssanın nüanslarının zikredildiği, her seferinde farklı bir ilave bilginin eklenip olayın farklı yönlerinin anlatıldığı görülecektir. Bu nedenle "lafzî müteşabih" denilen, aynı olayı anlatan benzer ve farklı edebî üslûpların dikkatli bir şekilde gözden geçirilip incelenmesi gerekir.

Bu araştırmada, ortak yönlerinden dolayı Hz. İbrahim ve Hz. Lût'a gelen konuklara dair ayetlere yer verilmiş olsa da şimdilik sadece kıssanın Hz. İbrahim'le ilgili bölümü ele alınmış olup Hz. Lût kıssasına dair kısımlara yalnızca işaretlerle yetinilmiştir. Çalışmada ilgili ayetlerin geçtiği sûrelerin nüzûl

sırası esas alınarak kıssanın farklı bölümlerinin nasıl bir seyir takip edilerek tamamlandığı ortaya konulmuştur.

Bir taraftan rahmet ve azabın, diğer taraftan ümit ve korkunun iç içe sunulduğu kıssada ziyaret adabından misafirperverliğe, selam alma ve selamı iade tarzından konuşma adabına, eğitimden ahlaka pek çok konu yer almıştır. Bu tür kıssalarda satırlarda yazılanları okuyabildiğimiz kadar satır aralarını okuyabilmek de oldukça önemlidir.

Örnek bir deneme olarak hazırlanan bu çalışmada ilgili kıssanın bizim bilmediğimiz daha başka yönleri ve hikmetleri de olabilir. Gerek bu kıssanın bize gizli kalan yönlerini, gerekse daha başka kıssaları ve diğer Kur'an ayetlerini okuyup yorumlayacak araştırmacılar olacaktır. Zira Kur'an'ın mana ve harikalarının tükenmeyeceği, çağlar eskidikçe onun her an tazeleneyeceği bilinen bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Abbas, Fadıl Hasan. *Eşâlîbu'l-beyân fi 'ulûmi'l-belâgati*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 1430/2009.

----. *Kaşaşu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 1430/2010.

el-Ânî, Abdulkadi b. Molla Huveyş es-Seyyid Mahmud Âli Ğâzî. *Beyânu'l-me'ânî*. Dimaşk: Matabatu't-Terakkî, 1382/1965.

el-Askerî, Ebû Hilal el-Hasen b. Abdillâh. *el-Fûrûku'l-luğaviyye*. Thk. Muhammed İbrahim Selîm. Kâhire: Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, ts.

Aydemir, Abdullâh. *Tefsirde İsrâiliyyât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.

el-Bûtî, Muhammed Said Ramazan. *Min Ravai'l-Kur'an*. Dimeşk: Mektebetü'l-Farabi, 1970.

el-Cezâirî, es-Seyyid Nimetullâh. *en-Nûru'l-mubin fi kaşâsi'l-enbiyâ ve ve'l-murselîn*. Thk. el-Hacc Muhsin Akil. Beyrut: Dâru'l-Belaga, 1997/1417.

Çağlayan, Harun. "Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi". *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 18/58 (2015): 41-58.

ed-Dehlevî, Şah Veliyyullah Ahmed ibn Abdirrahîm. *el-Fevzu'l-kebîr fi usûli't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1407/1987.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü ve Târîhi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. Çev. Ahmet Çelen vd. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

Dıyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis*. Beyrut: Müessesetü Şaban, 1866.

Dineverî, Ebu Hanife Ahmed ibn Davud. *el-Ahbâru't-tvâil*. Thk. Abdulmunim Amir. Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, ts.

Eren, Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*. İstanbul: Nil Yayınları, 2000.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakûb. *Beşâiru zevi't-temyîz fi kitabillahi'l-'azîz*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1426/1996.

el-Ğirnatî, Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi. Thk. Mahmûd Kamil Ahmed, *Milâku't-te'vîli'l-kâti' bi-zevi'l-ilhâdi ve't-ta'tîl fi tevcihi'l-*

- muteşâbihi'l-lafzi min 'âyi't-tenzîl*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985/1405.
- el-Hâlidî, Salah Abdulfettah. *Letâifu Kur'âniye*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1435/2004.
- Hatîb el-İskâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-İsbehânî. *Durratu't-tenzîl ve ğurratu't-te'vîl*. Thk. Muhammed Mustafa Aydın. Mekke: Câmîiatu Ummi'l-Kurâ, 1422/2001.
- Havva, Said, *el-Esâs fi't-tefsîr*. Çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1990.
- el-Hicazî, Muhammed Mahmud. *el-Vahdetü'l-mevdûiyye fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. el-Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1390/1970.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh. *Târîhu Medineti Dimeşk*. Thk. Ömer ibn Ğarâme el-Umrevî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1418/1997.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman Muhammed. *Târîhu İbni Haldun*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail ibn Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Ali Şîrî. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1981.
- . *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Samî ibn Muhammed es-Selâme, Riyad: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *et-Tebşıra*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- . *Funûnu'l-efnân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1408/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali ibn Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. Beyrut: Dâru Sadır, 1399/1979.
- el-Kinânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Sadullah ibn Cema Bedruddin. *Keşfu'l-me'ânî fi muteşâbihi'l-mesânî*. Thk. Abdulcevad Halef, Mansûre: Dâru'l-Vefa, 1410/1990.
- el-Kirmânî, Mahmûd b. Hamza b. Nasr Ebû'l-Kâsım Burhanuddin. *Esrâru't-tekrâr fi'l-Kur'ân el-musemmâ el-burhân fi tevcihi muteşâbihi'l-Kur'ân limâ fihî mine'l-hucceci ve'l-beyân*. Thk. Abdulkadir Ahmed Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit Tercümesi*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1995.

- el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed ibn Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*. Thk. Ebu İshak İbrahim Itfiş. Kahire: 1967.
- Kutub, Seyyid, *et-Taşvîru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*. el-Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1976.
- el-Mut'inî, Abdulazîm İbrahim. *İstifhamu'l-belâğî li'l-istifhâm fi'l-Kur'ânî'l-Hakîm*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1432/2012.
- en-Neysaburî, el-Hâkim Ebu Abdillah Muhammed ibn Abdullah. *el-Mustedrek 'ala's-Sahîhayn fi'l-hadîs*. thk. Mustafa Abdu'l-Kadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Râğîb el-İsfehânî. *el-Mufredât fi ğaribi'l- Kur'an*. İstanbul: Kahraman Yayınevi, 1986.
- er-Râzî, Fahrüddin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l'Arabî, 1420/1999.
- es-Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed ibn Muhammed b. İbrahim. *'Arâisu'l-mecâlis/Kasasu'l-enbiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985/1405.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *en-Nubuuvetu ve'l-enbiyâ*. Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1405/1995.
- . *Şafvetü't-tefâsîr*. Dâru's-Sâbûnî, Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997.
- Samerrâî, Fâdıl b. Sâlih. *Belâğatü'l-keleme fi't-ta'bîri'l-Kur'anî*. Kahire: Şirketu'l-Âtik, 1437/2006.
- . *Lemesâtun beyâniyyetun fi nuşûşin mine't-tenzîl*. Ammân: Dâru Ammâr, 1423/2003.
- eş-Şarâvî, Muhammed Mütevellî. *Kıssaşu'l-enbiyâ*. nşr. Mişavi Ganim Cabir. el-Kahire: Mektebetü't-Turasi'l-İslâmî, ts.
- Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Şimşek, Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Düşünce Yayınları, 1995.
- Şimşek, Said. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- Tabbara, Afif Abdulfetteh. *Me'a'l-enbiyâ fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- et-Taberî, Muhammed ibn Cerîr. *Târihu'l-umem ve'l-mulûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Vasfî, el-Hacc Muhammed. *el-İrtibatü'z-zemenî beyne'l-enbiyâ ve'r-rusul*. Limasol: el-Ceffan ve'l-Cabî, 1418/1997.

el-Yakûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Cafer. *Târîhu'l-Yakubî*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiku Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407/1986.

Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-munîr fî'l-'akîde ve's-şerîa ve'l-menhec*. Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1418/1998.